

Łukasz Libowski

Uniwersytet Opolski, Polska
lukasz.libowski@uni.opole.pl
ORCID: 0000-0001-6175-0823

„Denarem owym jest widzieć Boga i Go kosztować”. Kazania XII–XV Ryszarda ze św. Wiktora z jego *Liber exceptionum* – słowo wstępu i tłumaczenie

“This Denarius is to See God and to Taste Him”: Sermons XII–XV
by Richard of St Victor from his *Liber exceptionum* –
Introduction and Translation

ABSTRACT: The work presented here is part of a wider project to provide a Polish translation of the twenty-seven sermons that Richard of St Victor (died 1173), one of the most important representatives of the school of St Victor, included in the tenth book of the second part of his important encyclopaedic work *Liber exceptionum* (1153–1159/1162). Translations of nineteen of these sermons have already been compiled and published in various places. Translations of a further four sermons, namely XII, XIII, XIV and XV, which are excellent examples of Victorinian exegesis, are hereby submitted. The sermons in question are commentaries on short phrases of the Bible: sermon XII – on Ezra 36:8, sermon XIII – on Ps 98(97):1, sermon XIV – on Ps 132(131):9, and finally sermon XV – on Matt 20:4. They are tropological commentaries, that is, commentaries in which specific postulates relating to the practice of Christian life are derived from particular words of Scripture. The translation is preceded by a word of introduction and accompanied by dozens of footnotes, which provide what may help in its deeper reception. At the same time, a Latin textual version of Richard’s sermons in question has been reprinted here.

KEY WORDS: Victorines, Richard of St Victor, *Liber exceptionum*, sermon, exegesis, tropology, allegoristics, symbolism, Middle Ages

ABSTRAKT: Prezentowana praca wpisuje się w szerszy projekt, którego celem jest dostarczenie polskiego przekładu dwudziestu siedmiu kazań, jakie Ryszard ze św. Wiktora († 1173), jeden z najważniejszych przedstawicieli szkoły św. Wiktora, pomieścił w dziesiątej księdze drugiej części swojego ważnego, podręcznikowo-encyklopedycznego

dzieła *Liber exceptionum* (1153–1159/1162). Tłumaczenia dziewiętnastu z tychże kazań zostały już opracowane i w różnych miejscach opublikowane. Niniejszym przedkłada się translację kolejnych czterech kazań, czyli XII, XIII, XIV oraz XV, stanowiących doskonały przykład egzegezy wiktoryńskiej. Kazania odnośnie są bowiem komentarzami do krótkich fragmentów Biblii: kazanie XII – do Ez 36,8, kazanie XIII – do Ps 98(97),1, kazanie XIV – do Ps 132(131),9, wreszcie kazanie XV – do Mt 20,4. Są to komentarze tropologiczne, a więc takie, w których z poszczególnych słów Pisma Świętego wyprowadza się konkretne postulaty odnoszące się do praktyki życia chrześcijańskiego. Przekład poprzedzono słowem wstępu oraz opatrzono kilkudziesięcioma przypisami, w których podaje się to, co może pomóc w jego głębszym odbiorze. Jednocześnie przedrukowano tutaj łacińską wersję tekstualną rzeczonych kazań Ryszardowych.

SŁOWA KLUCZOWE: wiktoryni, Ryszard ze św. Wiktora, *Liber exceptionum*, kazanie, egzegeza, tropologia, alegorystyka, symbolika, średniowiecze

Przedkładana praca wpisuje się w szerszy projekt, którego celem jest dostarczenie pierwszego polskiego przekładu dwudziestu siedmiu kazań, jakie Ryszard ze św. Wiktora pomieścił w dziesiątej księdze drugiej części swego dzieła *Liber exceptionum*¹. Tłumaczenia dziewiętnastu z tychże kazań zostały już opracowane i w różnych miejscach opublikowane². Niniejszym prezentuje się translację kolejnych czterech kazań, czyli XII, XIII, XIV i XV³.

¹ Richard de Saint-Victor, *Liber exceptionum: Texte critique avec introduction, notes et tables*, ed. Jean Châtillon, Textes Philosophiques du Moyen Âge 5 (Vrin, 1958), 374–438.

² Łukasz Libowski, “*Studeamus, fratres carissimi, studeamus tam gloriosae civitatis cives esse*: Trzy kazania Ryszarda ze Świętego Wiktora z jego *Liber exceptionum* [II, X, 1–3] – wstęp, przekład, komentarz,” *Littera Antiqua* 15 (2020): 4–33; Piotr Wilk, “Ryszard ze św. Wiktora, *Sermo IV*: Życie nasze jest jak morze – wstęp, komentarz, przekład,” *Świdnickie Studia Teologiczne* 19 (2022): 149–58; Łukasz Libowski, “*Studeamus ergo, fratres, [...] domum cordis nostri intrare*: Kazanie adwentowe Ryszarda ze Świętego Wiktora [*Liber exceptionum*, II, X, 5],” *Nowiny Raciborskie* 29, no. 49 (2021): 8; Piotr Wilk, “Przymioty świętego: *Sermones VI–VIII* Ryszarda ze św. Wiktora – wstęp, przekład, komentarz,” *Łódzkie Studia Teologiczne* 31, no. 4 (2022): 133–44, <https://doi.org/10.52097/lst.2022.4.133-144>; Łukasz Libowski and Piotr Wilk, “‘O, szczęśliwa oblubienico Boga, duszo człowieka sprawiedliwego!’: Kazania dziewiąte, dziesiąte i jedenaste Ryszarda ze Świętego Wiktora z jego *Liber exceptionum* – wstęp i przekład,” *Przegląd Tomistyczny* 28 (2022): 7–25; Łukasz Libowski, “‘Odnawiajmy w sobie, bracia, piękno formy duchowej’: Kazania XVI–XXI Ryszarda ze św. Wiktora z jego *Liber exceptionum* – słowo wstępu i tłumaczenie,” *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 32, no. 2 (2024): 165–96, <https://doi.org/10.52097/wpt.8522>; Łukasz Libowski, “‘Zbieraj owoce Boskich ksiąg i nimi się tucz, od nich tyj!’: Ryszarda ze św. Wiktora kazanie XXII z jego *Liber exceptionum* – wstęp, przekład, komentarz,” *Ateneum Kapłańskie* 183, no. 3 (2024): 551–67; Łukasz Libowski, “‘Jak Chrystus czynił, tak i wy czynicie, a jak On nie czynił, tak i wy nie czynicie’: Ryszarda ze św. Wiktora kazanie XXIII z jego *Liber exceptionum* – przekład poprzedzony wstępem,” *Ateneum Kapłańskie* 185, no. 1 (2025): 107–24.

³ Richard de Saint-Victor, *Liber exceptionum*, 400–406.

Przystępującemu do lektury drukowanych niżej przekładów kazań Ryszarda ze św. Wiktora należą się przede wszystkim dwie, chociażby najkrótsze, informacje. Pierwsza dotyczy osoby ich autora, druga – dzieła, którego małą częścią stanowią.

Życie i twórczość Ryszarda ze św. Wiktora przypada na wiek XII – zmarł 10 III 1173 roku⁴. Należy do najważniejszych przedstawicieli szkoły św. Wiktora, która – założona przy opactwie św. Wiktora przez Wilhelma z Champeaux i ideowo ukształtowana przez Hugona ze św. Wiktora – swój złoty okres przeżywała właśnie w XII stuleciu⁵. Co istotne, kiedy Ryszard wstąpił w szeregi

⁴ Na temat Ryszarda ze św. Wiktora i jego spuścizny literackiej zobacz np.: Jean Châtillon, “Richard de Saint-Victor,” in *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique: Doctrine et histoire*, ed. Marcel Viller, Ferdinand Cavallera, and Joseph de Guibert, vol. 13 (G. Beauchesne, 1987), 593–654; Kent Emery, “Richard of St. Victor,” in *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, ed. Jorge J. E. Gracia and Timothy B. Noone (Wiley-Blackwell, 2003), 588–94; Tomasz Pawlikowski, “Ryszard ze Świętego Wiktora,” in *Powszechna encyklopedia filozofii*, ed. Andrzej Maryniarczyk, vol. 8 (Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, 2007), 880–83; Roman Majeran and Jerzy Misiurek, “Ryszard ze Świętego Wiktora CRSA,” in *Encyklopedia katolicka*, ed. Edward Gigilewicz, vol. 17 (Lublin: TN KUL, 2012), 697–702; Wanda Bajor, “*Doctor contemplationis et amoris*. Ryszard ze św. Wiktora,” in *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, ed. Marcin Jan Janecki et al. (Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki, w druku). Z prac najnowszych, podejmujących konkretne już zagadnienia z dziedzictwa Ryszardowego, wskazać można m.in.: Karl Kinsella, *God’s Own Language: Architectural Drawing in the Twelfth Century* (MIT Press, 2023); Declan Lawell, “Richard of St. Victor and Thomas Gallus of Vercelli: Victorine Thinking on the Divine Ideas,” in *Theories of Divine Ideas: From the Church Fathers to the Early Franciscan Masters*, ed. Tommaso Manzon and Irene Zavaterra, *Flumen Sapientiae* 20 (Aracne, 2022), 197–220; Juan Rosado Calderón, “Ricardo de San Víctor y los cuatro grados del amor violento,” *De Medio Aevo* 11, no. 2 (2022): 211–22, <https://doi.org/10.5209/dmae.82472>; Travis Stevens, “Christian Lovesickness: Richard of St. Victor’s The Four Degrees of Violent Love,” *The Journal of Medieval Religious Cultures* 47, no. 1 (2021): 21–46; Aleksandar Đakovac, “Richard of St. Victor: Person and Existence,” *Sabornost*, no. 14 (2020): 94–114, <https://doi.org/10.5937/SABORNOST2014095D>; Ritva Palmén, “The Experience of Beauty: Hugh and Richard of St. Victor on Natural Theology,” *Journal of Analytic Theology* 4 (2016): 234–53, <https://doi.org/10.12978/JAT.2016-4.170800150013A>.

⁵ Na temat szkoły św. Wiktora i jej oddziaływanie zobacz np. Jean Longère, ed., *L’abbaye parisienne de Saint-Victor au Moyen Age communications présentées au XIIIe Colloque d’Humanisme Médiéval de Paris (1986–1988)*, *Bibliotheca Victorina* 1 (Brepols, 1991); Dominique Poirel, ed., *L’école de Saint-Victor de Paris: Influence et Rayonnement du Moyen Âge à l’Époque Moderne*, *Bibliotheca Victorina* 22 (Brepols, 2010); Hugh Feiss and Juliet Mousseau, eds., *A Companion to the Abbey of Saint Victor in Paris*, Brill’s Companions to the Christian Tradition 79 (Brill, 2017), <https://doi.org/10.1163/9789004351691>; Dominique Poirel et al., eds., *‘Omnium expetendorum prima est sapientia’: Studies on Victorine Thought and Influence*, *Bibliotheca Victorina* 29 (Brepols, 2021), zvl. 487–511 (artykuł Poirela: “Qu’est-ce que Saint-Victor?”); Dominique Poirel, “Przechadzając się po krążgankach

kanoników regularnych ze św. Wiktora, znalazł się w polu silnego promieniowania osobowości i nauki Hugona – niewykluczone nawet, że był jego uczniem. To, co reprezentował Hugon, musiało w Ryszardzie mocno rezonować, musiało mu odpowiadać i bardzo się podobać, ponieważ z perspektywy czasu nader wyraźnie widać, że kontynuował on dzieło rozpoczęte przez Hugona. We wspólnocie pełnił Ryszard niejedną odpowiedzialną funkcję: był nauczycielem – być może też kierownikiem – w przyklasztornej szkole, a także podprzeorem i przeorem w niezmiernie trudnym dla opactwa św. Wiktora czasie kryzysu za opata Ervisiusa. Tę intensywną aktywność dydaktyczno-administracyjną zdołał jednak harmonijnie połączyć z wytężoną działalnością pisarską, której owocem jest kilkadziesiąt dzieł egzegetycznych, ascetycznych i dogmatycznych⁶.

Wśród nich szczególnie miejsce zajmuje *Liber exceptionum*, czyli *Księga wypisów*⁷ – jako czas jej powstania wskazuje się lata 1153–1159 albo 1153–1162.

u św. Wiktora... Prolog,” trans. Marcin Jan Janecki, in *Mądrość wiktorynów: Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, ed. Marcin Jan Janecki et al. (Wydawnictwo Marek Derewiecki, w druku); Dominique Poirel, “Wprowadzenie do filozofii wiktoryńskiej,” trans. Marcin Jan Janecki, in *Mądrość wiktorynów: Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, ed. Marcin Jan Janecki et al. (Wydawnictwo Marek Derewiecki, w druku); Joseph Hopper, “Intellectual Community in Saint Victor: 1108–c.1200,” *Historical Research* 98, no. 280 (2025): 162–76, <https://doi.org/10.1093/hisres/hrae034>.

⁶ Por. Eugeniusz Kulesza, “Kontemplacja mistyczna według Ryszarda od św. Wiktora,” *Collectanea Theologica* 12, no. 2–3 (1931): 238–44; Bajor, “*Doctor contemplationis et amoris*. Ryszard ze św. Wiktora.”

⁷ Prócz przekładów kazań wymienianych w przyp. 2 obecnie dostępne są w języku polskim następujące części *Liber exceptionum*: Ryszard ze Świętego Wiktora, “O początku i podziale sztuk,” trans. Łukasz Libowski, in *Mądrość wiktorynów: Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, ed. Marcin Jan Janecki et al. (Wydawnictwo Marek Derewiecki, w druku); Łukasz Libowski, “Ryszarda ze św. Wiktora *O przedmiocie pisma światowego i boskiego* (*Liber exceptionum*, cz. I, ks. II): Wstęp, przekład, komentarz,” *Biblica et Patristica Thoruniensia* 15, no. 4 (2023): 127–46, <https://doi.org/10.12775/bpth.2022.021>; Łukasz Libowski and Piotr Wilk, “Ryszarda ze Świętego Wiktora *Poczet cesarzy rzymskich od Oktawiana do Trajana*, czyli przekład księgi szóstej z pierwszej części jego *Libri exceptionum*,” *Łódzkie Studia Teologiczne* 30, no. 1 (2021): 63–83; Łukasz Libowski and Piotr Wilk, “Ryszarda ze Świętego Wiktora *Poczet cesarzy rzymskich od Trajana do Konstantyna Wielkiego*, czyli przekład księgi siódmej z pierwszej części jego *Libri exceptionum*,” *Łódzkie Studia Teologiczne* 30, no. 3 (2021): 117–38; Łukasz Libowski and Piotr Wilk, “Ryszarda ze Świętego Wiktora *Poczet cesarzy rzymskich od Konstantyna Wielkiego do Zenona*, czyli przekład księgi ósmej z pierwszej części jego *Libri exceptionum*,” *Łódzkie Studia Teologiczne* 30, no. 4 (2022): 91–107; Michał Ludewicz, “*De imperatoribus a Zenone usque ad Karolum Magnum*. Przekład z komentarzem IX księgi I *Liber exceptionum* Ryszarda ze Świętego Wiktora” (Bachelor’s thesis, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2024); Łukasz Libowski, “Ryszarda ze św. Wiktora *O Ewangeliach* [cz. 1.] (*Liber exceptionum*, cz. II, ks. XI): Słowo wstępu i przekład,” *Biblica et Patristica Thoruniensia* (w druku).

Dlaczego? Chodzi o to, że pomieszczone w tym utworze treści mają charakter rudymenatarny, i to rudymenatarny po dwakroć. Z jednej bowiem strony są to treści wprowadzające w ogóle w filozofię i teologię wiktorynów, dostarczające niezbędnej do jakichkolwiek studiów nad ich myślą wiedzy o ich poglądzie na świat, człowieka i Boga, z drugiej zaś strony są to treści wprowadzające w uprawianą przez wiktorynów egzegezę Pisma Świętego, objaśniające, na czym egzegeza ta polega i dające egzegezy tej próbkę⁸. Tak o owej dwójakiej zawartości *Liber exceptionum* mówi sam Ryszard w swoim zwięzłym prologu do tego obszernego utworu:

Zachowujemy takiego oto rodzaju sposób pisania. Cały układ tego pisma dzielimy na dwie części. W części pierwszej zawieramy treść dotyczącą pochodzenia sztuk, położenia krain, biegu wydarzeń toczących się od początku aż do naszych czasów. W części drugiej zawieramy treść dotyczącą znaczeń alegorii i tropologii, uporządkowanych zgodnie z ciągiem leżących u ich podstawy wydarzeń⁹.

Wanda Bajor fenomen *Liber exceptionum* jako dzieła Ryszardowego pierwszego i fundamentalnego wyjaśnia, za Dominikiem Poirelem stwierdzając, że twórczość literacką Ryszarda, uwzględniając jej ideowe pitagorejskie zaplecze, daje się ująć w postać pięciopiętrowej piramidy. Powiada, że podstawę tejże piramidy stanowi właśnie *Liber exceptionum*, piętro drugie – *De statu interioris hominis* i *De eruditione hominis interioris*, piętro trzecie – *Beniamin maior* i *Beniamin minor*, piętro czwarte – *De quatuor gradibus violentae caritatis*, wreszcie piętro piąte, ostatnie – *De Trinitate*, w którym to utworze dogmatycznym myśl Ryszarda osiąga kulminację¹⁰.

W celu przygotowania czytelnika do lektury czterech krótkich kazań Ryszardowych, których przekłady na język polski niniejszym są udostępniane, konieczne jest naszkicowanie, o czym autor w nich traktuje.

Tytułem wstępu trzeba jednak jeszcze powiedzieć, że kazania owe stanowią komentarze do czterech różnych cytatów biblijnych, trzech starotestamentowych i jednego ewangelijnego – w tym sensie są one doskonałym przykładem egzegezy wiktoryńskiej. Kazania odnośne pomyślane zostały jako swoistego rodzaju komentarze do fragmentów Biblii, mianowicie – by sięgnąć po pojęcie ze słownika wiktorynów – jako komentarze tropologiczne. Tropologiczne,

⁸ Libowski and Wilk, “Ryszarda ze Świętego Wiktora *Poczet cesarzy rzymskich od Oktawiana do Trajana*,” 65–67; Libowski, “Ryszarda ze św. Wiktora *O Ewangeliach*.”

⁹ Richard de Saint-Victor, *Liber exceptionum*, 97 = Ludewicz, “*De imperatoribus a Zenone usque ad Karolum Magnum*,” 15.

¹⁰ Bajor, “*Doctor contemplationis et amoris*.”

czyli takie, w których z poszczególnych słów Pisma Świętego wyprowadza się konkretne postulaty odnoszące się do praktyki życia chrześcijańskiego; mówiąc inaczej: w których poszczególne słowa Pisma Świętego poddaje się takiej interpretacyjnej obróbce, że koniec końców dostarczają one cząstkowych odpowiedzi na pytanie o to, jak należy żyć¹¹. Jest jeszcze wtóra rzecz, którą odnotować wypada, jeśli przysposobić chce się czytelnika współczesnego do spotkania ze wskazanymi kazaniem Ryszardowymi. Chodzi o to, iż skomponował je i na świat wydał umysł, który z konieczności – wynikającej z uwarunkowań epoki, w jakiej się znalazł – myślał symbolicznie czy alegorycznie, a więc tak – jeśli pominąć różnice, jakie implikują te terminy – że gdy przypatrywał się jednej rzeczywistości i ją omawiał, przypatrywał się tak naprawdę i rozprawiał o rzeczywistości drugiej; lub inaczej: że mówiąc o rzeczywistości łatwiejszej do uchwycenia, mówił o rzeczywistości, która do uchwycenia jest trudniejsza, choć jest to rzeczywistość od pierwszej niepomiernie istotniejsza¹².

¹¹ O trzech sensach, jakie zawarte są w tekście Pisma Świętego, Ryszard pisze krótko w słowach następujących: „Tractat de materia sua triplici modo scriptura divina: secundum historiam, secundum allegoriam, secundum tropologiam. Historia est rerum gestarum narratio que in prima significatione littere continetur. Allegoria est cum per id quod factum dicitur, aliud factum sive in preterito, sive in presenti, sive in futuro significatur. Tropologia est cum per id quod factum legimus, quid nobis sit faciendum agnoscimus” = „Boskie Pismo traktuje o swoim przedmiocie na trzy sposoby: podług historii, podług alegorii, podług tropologii. Historia jest opowieścią o wydarzeniach minionych, która zawiera się w pierwszym znaczeniu litery. Alegoria ma miejsce wówczas, kiedy mówiąc o tym, co się stało, oznacza się co innego, co albo w przeszłości już się wydarzyło, albo wydarza się w teraźniejszości, albo w przyszłości się wydarzy. Tropologię uprawia się wtedy, kiedy czytając o tym, co się stało, rozpoznajemy, co potrzeba nam czynić”; Richard de Saint-Victor, *Liber exceptionum*, 115 = Libowski, „Ryszarda ze św. Wiktora *O przedmiocie pisma światowego i boskiego*,” 133.

¹² Zob. np. Dale M. Coulter, „*Per visibilia ad invisibilia*”: *Theological method in Richard of St. Victor (d. 1173)*, *Bibliotheca Victorina* 19 (Brepols, 2006); Łukasz Libowski, „*‘Multa in his omnibus latent profunda mysteria’*: Hugona, Ryszarda i Adama ze św. Wiktora rozumienie budynku kościelnego,” *Teka Komisji Historycznej Towarzystwa Naukowego KUL* 6, no. 5 (2024): 152–53, <https://doi.org/10.18290/teka24.37>; Michel Pastoureau, „Symbol w średniowieczu. Jak to, co wyobrażane, staje się częścią rzeczywistości,” in *Średniowieczna gra symboli*, by Michel Pastoureau, trans. Hanna Igalson-Tygielska (Oficyna Naukowa, 2006), 15–28; Krzysztof Bardski, *Pokarm i napój miłości. Symbolizm w ponaddosłownej interpretacji Biblii w tradycji Kościoła*, *Rozprawy i Studia Biblijne* 16 (Oficyna Wydawnicza Vocatio, 2004); Krzysztof Bardski, *Słowo oczyma Gołębiczy: Metodologia symboliczno-alegorycznej interpretacji Biblii oraz jej teologiczne i duszpasterskie zastosowanie* (Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, 2007); zob. ponadto José Ortega y Gasset, „Dwie wielkie metafory (w dwusetną rocznicę urodzin Kanta),” in *Dehumanizacja sztuki i inne eseje*, by José Ortega y Gasset, trans. Piotr Niklewicz (Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA, 1996), 144–63.

Kazanie XII zaczyna Ryszard od konstatacji, że podobnie jak każda pora dnia coś znaczy, tak samo znaczy coś każde miejsce; wylicza zaś miejsca następujące: równinę, wzgórze, górę, niebo, dolinę, przepaść i podziemie. Ponieważ kazanie XII stanowi wykład do Ez 8,36, w którym mowa jest o górach: „«Góry izraelskie, gałęzie swoje» wypuszczajcie i zakwitajcie, «i owoc» wydawajcie»¹³, wiktoryn koncentruje swoją uwagę na tym, co wyobraża góra: „Góra, która bardziej zbliża się do chmur, wskazuje kontemplację, która, podnosząc nas w górę, wywyższa nas ku oglądowi dóbr niebieskich”. W konsekwencji tłumaczy, że góra przedstawia wszystkich tych, którzy praktykują kontemplację i którzy – co ukazuje jako efekt czy rezultat ich kontemplacji – po pierwsze, dzięki temu, że miłują bliźnich, wypuszczają gałęzie, czyli „święte i owocne myśli pochodzące z korzenia wiary i pnia dobrej woli”; po drugie, dzięki temu, że zapoczątkowują dobre dzieła, kwitną; i po trzecie, dzięki temu, że dobre dzieła, które zapoczątkowali, doprowadzają do końca, wydają owoc. Zdaniem wiktoryna góry izraelskie porastają przede wszystkim trzy rodzaje drzew, mianowicie oliwka, winorośl i figowiec. Oliwka oznacza miłosierdzie, winorośl – mądrość, figowiec zaś – wewnętrzną słodycz. Z innych drzew, które rosną w górach izraelskich, Ryszard wylicza buk oznaczający wiarę, cedr – nadzieję, sosnę – miłość, cierń – słuszną karę, a także mirt – umiarkowanie. Kazanie kończy się apelem: „Wypuszczajmy, bracia, gałęzie, zakwitajmy i wydawajmy owoc, aby Pan nie znalazł nas bezowocnymi, nie ściał nas i nie spalił”.

Punktem wyjścia w kazaniu XIII jest dla Ryszarda cytat z Ps 98(97), dokładnie jego incipit: „Śpiewajcie Panu pieśń nową, gdyż cuda uczynił”. Najpierw rozwija wiktoryn myśl zamkniętą przez autora natchnionego w przywołanym zdaniu, objaśniając, jakie są w jego przekonaniu cuda, za dokonanie których Bogu należy się chwała. Pierwszym jest dzieło stworzenia, obejmujące zarówno owo stworzenie *in principio*, jak i stworzenie – czy raczej stwarzanie – *hic et nunc*, które najczęściej nazywa się *creatio continua*, drugim natomiast dzieło odkupienia. Potem zaś poczyną kaznodzieja rozsnuwać alegoryczną interpretację słów psalmisty: „Pieśń to życie; pieśń nowa to życie nowe, pieśń stara to stare życie; nowe życie to sprawiedliwość, stare życie to wina”. Chrześcijaństwo jest oczywiście dla Ryszarda pieśnią nową, ponieważ jest nowym życiem. Nie każdy jednak chrześcijanin chce śpiewać ową nową pieśń. Na tym właśnie polega zasadniczy problem, jaki zauważa wiktoryn. Wskazanie tego problemu stanowi jądro streszczanego kazania. Dlatego też Ryszard stwierdza: „Kto dobrze żyje, dobrze śpiewa, kto źle żyje, źle śpiewa, ponieważ wprowadza dysharmonię”. I swoją myśl ciągnie: tych, którzy źle śpiewają, którzy więc do pięknej muzyki

¹³ W takiej postaci Ez 8,36 cytuje Ryszard.

chrześcijaństwa wprowadzają dysharmonię i fałsz, jest bardzo wielu. Wśród nich jest również sporo duchownych, i to najróżniejszych godności, nie wyłączając tych najwyższych. To ci wszyscy, którzy deklarują przynależność do Chrystusa, lecz swojego postępowania nie kształtują stosownie do tej deklaracji: „Wszyscy tacy śpiewają pieśń starą” – osądza wiktoryn. Dlatego apeluje, by śpiewać Bogu mądrze, to znaczy: nie popełniając nikczemności, bacząc, by głos serca jednoczył się zawsze i zgadzał z głosem ust.

Przedmiotem, na którym koncentruje Ryszard swoją uwagę w kazaniu XIV – opatrzonym przez niego wyjątkiem z Ps 132(131): „Kapłani Twój, Panie, niech w sprawiedliwość się odzieją” – są szaty kapłańskie: tunika spodnia, tunika wierzchnia, czyli alba, naramiennik, dziś nazywany humerałem, pas, stuła, manipularz oraz ornat. Przyjmuje bowiem, iż każdy element stroju, w jaki do sprawowania liturgii przyodziewa się kapłan, oznacza konkretną cnotę: „Szaty znaczą, cnoty natomiast są oznaczane. Szaty zdobią sługę na zewnątrz wobec ludu, cnoty wzbogacają go wewnątrz wobec Boga. Jak więc nie ośmielamy się przystępować do ołtarza bez szat, tak nie ważmy się przystępować do ołtarza bez cnot”. W związku zaś z tym wiktoryn wylicza, że zdjęcie ubrań codziennych przez duchownego oznacza, w nawiązaniu do Apostoła Narodów, zżucie starego człowieka, obmycie rąk – wyznanie grzechów, założenie szat świętych – ćwiczenie cnot; i dalej: że tunika spodnia oznacza czystość serca, tunika wierzchnia, a zatem alba – czystość ciała, naramiennik – cierpliwość w znoszeniu trudów i przeciwności, pas – wstrzeмиęźliwość, stuła – „słodkie jarzmo Pańskie”, manipularz – „ostrożność, dzięki której strzeżemy, czego strzec należy, i czynimy, co czynić trzeba”, wreszcie ornat – miłość. Stanowiący kazanie XIV wywód wieńczy – logicznie, bo nie chronologicznie, jako że kazanie odeń się zaczyna – skierowane do słuchaczy prezbiterów wezwanie: „Trzeba, bracia najdrożsi, abyśmy my, którzy w domu Bożym sprawujemy kapłaństwo, godne kapłaństwa życie prowadzili i abyśmy przyodziewali się w zaszczytne – stosownie do urzędu – szaty, czyli ćwiczyli się w cnotach, które przez szaty kapłańskie są oznaczane”.

W kazaniu XV – ostatnim z udostępnianych w niniejszej pracy – Ryszard nawiązuje do znanej z Ewangelii Mateuszowej przypowieści o robotnikach w winnicy: „Idźcie i wy do mojej winnicy, a co będzie słuszne, dam wam”¹⁴. Konstrukcja i kompozycja kazania jest bardzo przejrzysta, ponieważ wiktoryn omawia w nim po prostu to, co wyrażają poszczególne elementy rzeczywistości, którą jest uprawa winnicy. I tak: pole oznacza ludzkie serce, winnica – dobrą wolę, pierwsze rycie – „żał, który rodzi się z badania naszych grzechów”, drugie rycie – „żał, który rodzi się z rozważania darów przyniesionych nam z nieba”,

¹⁴ Zob. Mt 20,1–16.

trzecie rycie – „żał, który powstaje z uprzedniego kosztowania dóbr przyszłych”; gałązki oznaczają dobre myśli, zaś przycinanie gałązek oznacza wyżywanie myśli nieużytecznych i oczyszczanie się, a przywiązywanie gałązek – upokarzanie myśli i rozpamiętywanie śmiertelności; wreszcie liście oznaczają dobre czyny, kwiaty – dobrą sławę, a owoce – „dobrą wiedzę o doskonałej sprawiedliwości”. Denarem zaś, który otrzyma każdy uczciwie pracujący w winnicy, jest życie wieczne, czyli widzenie Boga poprzez kontemplację i kosztowanie Go poprzez miłość. Stąd Ryszard obwieszcza, jaki jest warunek szczęścia w niebie – podjęcie robót w winnicy: „Jeśli, bracia najdrożsi, tak pracować będziemy w winnicy Pańskiej [jak się tego od nas wymaga], otrzymamy przyobiecane denara”.

* * *

Ryszard ze św. Wiktora
Liber exceptionum – część II – księga X
 Kazania XII–XV¹⁵

Kazanie XII¹⁶

Wypuszczajmy, bracia, gałęzie, zakwitajmy i wydawajmy owoc¹⁷

<i>Montes Israel, ramos vestros expandite, et florete, et fructum facite.</i>	„Góry izraelskie, gałęzie swoje” wypuszczajcie i zakwitajcie, „i owoc” wydawajcie ¹⁸ .
---	---

¹⁵ Podstawa przekładu: Richard de Saint-Victor, *Liber exceptionum*, 400–406. Gdy chodzi o występujące w tekście cytaty biblijne, to przekładano je samodzielnie, tak aby dobrze wkomponowały się w tok wywodu Ryszarda. Przekłady te konsultowano niekiedy z tłumaczeniem Pisma Świętego sporządzonym przez Jakuba Wujka: *Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599 r.: Transkrypcja typu B oryginalnego tekstu z XVI w. i wstępny ks. Janusz Frankowski* (Oficyna Wydawnicza Vocatio, 2021); w ramach rzeczonych konsultacji raz, co zaznaczono, sięgnięto również do polskiego przekładu Septuaginty: *Septuaginta, czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami: Przełożył, przypisami i wstępami opatrzył ks. Remigiusz Popowski* (Oficyna Wydawnicza Vocatio, 2017). Sigla podano za Biblią Tysiąclecia (wyd. 4).

¹⁶ Podstawa przekładu: Richard de Saint-Victor, *Liber exceptionum*, 400–401.

¹⁷ Tytuły to wyjątki z poszczególnych kazań – teksty kolejnych kazań zostały nimi opatrzone przez tłumacza.

¹⁸ Ez 36,8.

<p>Habent, fratres carissimi, loca suas significationes, sicut tempora. Sicut enim per mane accipimus cognitionem veritatis, per meridiem amorem virtutis, per vespere ignorantiam, per mediam noctem malitiam, per lucem justitiam, per tenebras culpam, sic accipimus per campum libertatem, per collem bonam actionem, per montem contemplationem, per celum beatitudinem, per vallem vero iniquitatem, per abissum desperationem, per infernum dampnationem.</p>	<p>Mają, bracia najdrożsi, poszczególne miejsca swoje znaczenia, podobnie jak poszczególne pory dnia. Jak bowiem przez poranek rozumiemy poznanie prawdy, przez południe – miłość cnoty, przez wieczór – niewiedzę, przez środek nocy – złość, przez dzień – sprawiedliwość, a przez ciemności – winę, tak przez równinę rozumiemy wolność, przez wzgórze – dobre działanie, przez górę – kontemplację, przez niebo – szczęśliwość, przez dolinę natomiast – nieprawość, przez przepaść – rozpacz, przez podziemie – potępienie.</p>
<p>Campus, in equalitate medii constitutus, tria habet supra loca significantia: collem, montem, celum; tria subtus: vallem, abissum, infernum. Campus significat libertatem, quia sicut ille qui in campo est habet facultatem sine alicujus tumuli obstantia ante vel retro, dextrorsum vel sinistrorsum, vel quo placet divertendi, sic ille qui vere liber est habet potentiam quod magis placet faciendi. Collis, qui a planitie terre modicum consurgit, bonam actionem exprimit, per quam a terrenis elevamur. Mons, qui nubibus magis approximat, contemplationem designat, que nos sursum levans ad visionem bonorum celestium exaltat. Celum autem, quia locus beatitudinis est, beatitudinem ipsam non inconvenienter insinuat. Vallis, quia ad inferiora se deprimat, significat iniquitatem, que malos ad ima trahit. Abissus desperationem significat, in quam iniqui de valle iniquitatis descendunt. Unde scriptum est: <i>Impius, cum in profundum venerit peccatorum, contempnit</i>. Infernus autem, quia locus est dampnationis, dampnationem significat.</p>	<p>Równina, usytuowana dokładnie na środku, ma trzy miejsca, które coś oznaczają, powyżej: wzgórze, górę, niebo, i trzy miejsca poniżej: dolinę, przepaść, podziemie. Równina oznacza wolność, ponieważ jak ten, kto znajduje się na równinie, ma możliwość zwrócenia się czy to w przód, czy w tył, czy to w prawo, czy w lewo, czy też tak, jak chce, bez natykania się na jakikolwiek pagórek, tak ten, kto prawdziwie jest wolny, ma możliwość czynienia tego, co bardziej się podoba. Wzgórze, które podnosi się na niewielką wysokość od płaszczyzny ziemi, wyraża dobre działanie, dzięki któremu unosimy się od spraw ziemskich. Góra, która bardziej zbliża się do chmur, wskazuje kontemplację, która podnosząc nas w górę, wywyższa nas ku oglądowi dóbr niebieskich. Niebo zaś, ponieważ jest miejscem szczęśliwości, nader odpowiednio wyobraża ową szczęśliwość. Dolina, ponieważ zniża się ku temu, co niższe, oznacza nieprawość, która zły ciągnie ku temu, co najniższe. Przepaść oznacza rozpacz, w którą z doliny nieprawości zstępują nieprawi. Dlatego napisano: „Bezbożnym, skoro wszedł w głąbinę grzechów, pogardza się”¹⁹. Podziemie zaś, ponieważ jest miejscem potępienia, oznacza potępienie.</p>

¹⁹ Prz 18,3. Por. te dwa chociażby polskie przekłady jednośnego wersu: „Niebożnik, gdy przyjdzie w głąbokość grzechów, za nic sobie nie ma, ale za nim idzie hańba i sromota” (Wujek); „W ślad za występnyim idzie pogarda, wraz z godnym pogardy – hańba” (Biblia Tysiąclecia).

<p><i>Montes Israel, etc...</i> Montes Israel sunt justi contemplativi, qui ramos suos, id est sanctas et fructuosas cogitationes de radice fidei et stipite bone voluntatis procedentes, expandunt per proximi dilectionem, et florent per bonam inchoationem, et fructum faciunt per consumptionem, et folia producunt per bonam actionem. Sane tria principaliter arborum genera michi videntur in montibus Israel nasci, crescere, ramos expandere, florere, fructum facere, folia producere. Prima olea vel oliva, secunda vitis, tertia ficulnea.</p>	<p>„Góry izraelskie”²⁰ – itd. Górami izraelskimi są sprawiedliwi kontemplatyki²¹, którzy przez miłość bliźniego wypuszczają swoje gałęzie – to jest święte i owocne myśli pochodzące z korzenia wiary i pnia dobrej woli – i przez dobry początek kwitną, i przez doprowadzenie tego, co zapoczątkowali, do końca wydają owoc, i przez dobre działanie wykształcają liście. Zaiste, wydaje mi się, że w górach izraelskich rodzą się, rosną, wypuszczają gałęzie, kwitną, wydają owoc i wykształcają liście trzy zasadnicze rodzaje drzew. Pierwszym jest drzewo oliwne albo oliwka, drugim – winorośl, trzecim – figowiec.</p>
<p>Oliwa significat misericordiam, quia sicut oleum alios excedit liquores, ita misericordia preedit alias virtutes. Vitis significat sapientiam, quia vinum modice sumptum acuit ingenium. Ficulnea, quia dulces habet fructus, dulcedinem designat internam. Solet autem Patri assignari misericordia, Filio sapientia, Spiritui sancto dulcedo. Plantat itaque Pater olivam, Filius vitem, Spiritus sanctus ficulneam. Sciendum est tamen quod licet talem faciamus discretionem in huiusmodi assignatione trium virtutum, nulla tamen intelligenda est divisio in operatione trium personarum. Istarum autem trium virtutum in fructuositate in reprobis propheta deplorans dixit: <i>Ficus non floret, et non erit germen in vineis; mentietur opus olive</i>. Significat itaque oliva misericordiam, vitis sapientiam, ficulnea dulcedinem internam.</p>	<p>Oliwka oznacza miłosierdzie, ponieważ jak oliwa odłącza się od innych płynów, tak miłosierdzie poprzedza inne cnoty. Winorośl oznacza mądrość, ponieważ wino spożyte z umiarem wyostża własności przyrodzone. Figowiec, ponieważ ma słodkie owoce, oznacza słodycz wewnętrzną. Zwykło się zaś przyporządkowywać do Ojca miłosierdzie, do Syna – mądrość, a do Ducha Świętego – stodycz. Uprawia zatem Ojciec oliwkę, Syn – winorośl, a Duch Święty – figowca. Aczkolwiek wiedzieć trzeba, że chociaż w tego rodzaju przyporządkowaniu trzech cnót wprowadzamy takie rozróżnienie, to jednak nie wolno uważać, że istnieje podział w działaniu trzech Osób²². Oplakując zaś bezowocność tychże trzech cnót²³ w ludziach niegodnych, prorok mówi: „Drzewo figowe nie zakwitnie i pączków nie będzie w winnicach; faszowy będzie owoc oliwki”²⁴. Oznacza więc oliwka miłosierdzie, winorośl – mądrość, figowiec – stodycz wewnętrzną.</p>

²⁰ Ez 36,8.

²¹ Kontemplatyk (inaczej: kontemplator) – człowiek kontemplujący, praktykujący kontemplację.

²² Wykłada tu Ryszard doktrynę apropiacji.

²³ Chodzi oczywiście o miłosierdzie, mądrość i słodycz wewnętrzną.

²⁴ Ha 3,17.

<p>Sunt et alie forsitan arbores in montibus Israel per quas diverse virtutes figurantur, sicut per buxum propter virorem fides, per cedrum propter altitudinem spes, per pinum propter pinguedinem caritas, per spinam recta increpatio, per mirtum temperantia figuratur.</p>	<p>Są być może także inne drzewa w górach izraelskich, poprzez które wyobrażane są różne cnoty: i tak na przykład przez buk ze względu na jego siłę wyobrażana jest wiara, przez cedr ze względu na jego wysokość – nadzieja, przez sosnę ze względu na jej urodzajność – miłość, przez cierni – słuszną karę, przez mirt – umiarkowanie.</p>
<p>Expandamus, fratres, ramos, floreamus et fructum faciamus, ne Dominus nos infructuosos inveniatur, et nos succidat, et succendat. <i>Jam enim securis ad radicem arboris posita est.</i> Fructificemus sicut oliva, vitis, ficulnea. Sunt namque quidam qui fructum faciunt amarissimum, de quibus scriptum est: <i>Fel draconum vinum eorum et venenum aspidum insanabile.</i> Nos autem, <i>sicut oliva fructifera in domo Domini, speremus in misericordia Dei, qui vivit et regnat.</i></p>	<p>Wypuszczajmy, bracia, gałęzie, zakwitajmy i wydawajmy owoc, aby Pan nie znalazł nas bezowocnymi, nie ściął nas i nie spalił²⁵. „Już bowiem siekiera do korzenia” drzewa „jest przyłożona”²⁶. Owocujmy jak oliwka, winorośl i figowiec. Są bowiem tacy, którzy wydają owoc bardzo gorzki – o nich to napisano: „Smoczmy jadem ich wino i nieuleczalną trucizną żmijową”²⁷. My zaś, „jak przynosząca owoce oliwka w domu” Pańskim, pokładajmy nadzieję „w miłosierdziu Boga”²⁸, który żyje i króluje.</p>

Kazanie XIII²⁹

My zatem, bracia, śpiewajmy Panu tak, jak przykazuje Psalmista

<p><i>Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit.</i></p>	<p>„Śpiewajcie Panu pieśń nową, gdyż cuda uczynił”³⁰.</p>
<p>Fecit Dominus mirabilia in creatione mundi, fecit mirabilia in redemptione generis humani. Fecit mirabilia in creatione mundi creando terrestria, celestia, ima et summa, visibilia et invisibilia, corporalia et spiritualia.</p>	<p>Uczynił Pan cuda w stworzeniu świata, uczynił cuda w odkupieniu rodzaju ludzkiego. Uczynił cuda w stworzeniu świata, stwarzając to, co ziemskie, i to, co niebieskie, to, co nisko, i to, co wysoko, to, co widzialne, i to, co niewidzialne, to, co cielesne, i to, co duchowe.</p>

²⁵ Por. Łk 13,6–9.

²⁶ Mt 3,10.

²⁷ Pwt 32,33.

²⁸ Ps 52(51),10.

²⁹ Podstawa przekładu: Richard de Saint-Victor, *Liber exceptionum*, 401–3.

³⁰ Ps 98(97),1.

<p>Facit quoque mirabilia cotidie in rebus conditis, in elementis et elementatis, in simplicibus et compositis, in causis et efficientiis, in naturis et formis, in figuris et coloribus, in vegetatione germinantium et feconditate generantium. Fecit mirabilia in redemptione generis humani, carnem assumendo, esuriendo, sitiendo, miracula faciendo, patiendo, moriendo, resurgendo, ascendendo, gratiam sancti Spiritus tribuendo, culpas condonando, impios justificando, miseros beatificando.</p>	<p>Czyni także cuda codziennie w rzeczach stworzonych³¹, w żywiołach i tym, co z żywiołów zbudowane³², w tym, co proste, i tym, co złożone, w przyczynach i skutkach, w naturach i formach, w kształtach i kolorach, wżywieniu tego, co się zieleni, i płodności tego, co rodzi³³. Uczynił cuda w odkupieniu rodzaju ludzkiego, przywdziewając ciało, doświadczając głodu i pragnienia, dokonując rzeczy niezwykłych, cierpiąc, umierając, powstając z martwych, wstępując do nieba, udzielając łaski Ducha Świętego, odpuszczając winy, usprawiedliwiając bezbożnych i uszczęśliwiając nieszczęśliwych.</p>
<p><i>Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit.</i> Canticum vita, canticum novum vita nova, canticum vetus vetus vita; nova vita justitia, vetus vita culpa.</p>	<p>„Śpiewajcie Panu pieśń nową, gdyż cuda uczynił”³⁴. Pieśń to życie; pieśń nowa to życie nowe, pieśń stara to stare życie; nowe życie to sprawiedliwość, stare życie to wina³⁵. Lecz rozróżnia się trzy rodzaje śpiewu: niski, wysoki i najwyższy³⁶.</p>

³¹ Wybrzmiewa tutaj dyskretnie idea *creatio continua*: Bóg, owszem, stworzył świat „na początku”, ale także stwarza go wciąż, każdego dnia – Ryszard powiada: „codziennie”; cudem jest zarówno stworzenie świata, jakie miało miejsce „na początku”, jak i stwarzanie świata, które dokonuje się obecnie.

³² W tekście łacińskim występują dwa ściśle ze sobą związane terminy – *elementa* i *elementata*. Odnośnie do znaczenia wtórego z tych terminów, zob. Theodore Silverstein, „*Elementatum: Its Appearance Among the Twelfth-Century Cosmogonists*,” *Mediaeval Studies* 16 (1954): 156–62, <https://doi.org/10.1484/J.MS.2.305939>.

³³ Dziełem wiktoryńskim, w którym znaleźć można ogromnie wiele słów zachwytu nad pięknem świata stworzonego, jest *De tribus diebus* Hugona ze św. Wiktora. Edycja tegoż dzieła oraz studium doksograficzne pomyślane jako szczegółowa analiza jego zawartości zob.: Hugo de Sancto Victore, *De tribus diebus*, ed. Dominique Poirel, *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* 177 (Brepols, 2002); Dominique Poirel, *Livre de la nature et débat trinitaire au XIIe siècle: Le De tribus diebus de Hugues de Saint-Victor*, *Bibliotheca Victorina* 14 (Brepols, 2002). Polskiego czytelnika warto tutaj odesłać również do miejsca następującego, w którym znajdzie kilka cytatów z pism wiktorynów – cytatów dających pojęcie o wiktoryńskiej wrażliwości na piękno stworzenia: Łukasz Libowski, „Wiktoryńskie florarium: Motywy kwietne w sekwencjach Adama ze Świętego Wiktora,” *Roczniki Kulturoznawcze* 14, no. 2 (2023): 179–85 (tj. paragraf pt. „Wiktoryńska wrażliwość na piękno przyrody”), <https://doi.org/10.18290/rkult23142.8>.

³⁴ Ps 98(97),1.

³⁵ Odnosi się tu Ryszard do Pawłowej idei starego i nowego człowieka.

³⁶ Za skonsultowanie tego miejsca podziękowanie należy się ks. mgr. lic. Danielowi Nowakowi.

<p>Porro tribus modis distinguitur cantus: gravi, acuto, superacuto. Gravis significat vitam conjugatorum, acutus vitam continentium, superacutus vitam virginum. Qui bene vivit bene cantat, qui male vivit male cantat, quia discordat.</p>	<p>Niski oznacza życie ludzi zaślubionych, wysoki – życie ludzi wstrzemięźliwych, najwyższy – życie ludzi dziewiczych³⁷. Kto dobrze żyje, dobrze śpiewa, kto źle żyje, źle śpiewa, ponieważ wprowadza dysharmonię³⁸.</p>
<p>Ab hoc cantico discordant avari, fures, rapaces, immundi, fornicatores, adulteri, molles, masculorum concubitores, perjuri, mendaces, homicide.</p>	<p>Z tą pieśnią nie zgadzają się chciwcy, złodzieje, rozbójnicy, nieczysti, wszetecznicy, cudzołóżnicy, znawieściali, nałożnicy mężczyzn, krzywoprzysięzcy, kłamcy, zabójcy³⁹.</p>
<p>Ab hoc etiam discordant cantico multi qui sacris ordinibus sunt sublimati, qui in domibus eburneis deberent habitare, id est castitatem servare, sicut sunt subdiaconi, diaconi, presbiteri, episcopi, archiepiscopi, et viri forsitan apostolici, canonici regulares, monachi, heremite, reclusi.</p>	<p>Z tą pieśnią nie zgadza się również wielu tych, którzy w świętych święceniach zostali wyniesieni⁴⁰ i którzy mieszkać powinni w domach z kości słoniowej, czyli zachowywać czystość – a takimi są subdiaconi, diakoni, kaptani, biskupi, arcybiskupi, a nawet mężowie apostołscy⁴¹,</p>

³⁷ Por. kazanie I Ryszarda z dziesiątej księgi drugiej części *Liber exceptionum*: Richard de Saint-Victor, *Liber exceptionum*, 375–76 = Libowski, “*Studeamus, fratres carissimi, studeamus tam gloriosae civitatis cives esse*,” 13. Zob. także: Jean Verdon, *Przyjemności średniowiecza*, trans. Jan Maria Kłoczowski (Oficyna Wydawnicza Volumen, 1998), 57; Jacques Le Goff, “Odrzucenie przyjemności,” in *Świat średniowiecznej wyobraźni*, by Jacques Le Goff, trans. Maria Radożycka-Paoletti (Oficyna Wydawnicza Volumen; Oficyna Wydawnicza Bellona, 1997), 142.

³⁸ Łac. *discordare* ‘być niezgodnym’, ‘nie zgadzać się’. Chodzi o brak harmonii albo o jej burzenie czy niszczenie, wprowadzanie dysharmonii, wprowadzanie do pięknej harmonijnej muzyki słów i uczynków fałszu, zakłamania. Swoją myśl zaraz Ryszard rozwinie, objaśniając, na czym polega dostrzeganą przezeń problem.

³⁹ Por. 1 Kor 6,9–10; 1 Tm 1,10; Ef 5,5; Ap 21,8 oraz 22,15.

⁴⁰ Zob. w tym kontekście, jak rzeczywistość sakramentu święceń kościelnych postrzega Hugon ze św. Wiktora: Hugo de Sancto Victore, “De sacramentis christianae fidei,” in *Patrologiae cursus completus: Series latina*, ed. Jacques-Paul Migne, vol. 176 (Migne, 1854), 421–34, tj. część pt. *De ecclesiasticis ordinibus* = Łukasz Libowski, “*Altius semper ad sacra tractanda*: Hugona ze Świętego Wiktora spojrzenie na rzeczywistość sakramentu święceń kościelnych; trzecia część drugiej księgi jego *De sacramentis christianae fidei*,” *Resovia Sacra* 31 (2024): 365–408, <https://doi.org/10.52097/rs.2024.365-408>.

⁴¹ Czyli – najprawdopodobniej – papieże. Zob. w tym kontekście np.: Marek Żmudziński, “Prymacjalne tytuły Biskupa Rzymu,” *Studia Elbląskie* 10 (2009): 151; Umberto Benigni, “Domnus Apostolicus,” in *Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann, vol. 5 (The Encyclopedia Press, 1913), accessed December 9, 2024, [https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Domnus_Apostolicus](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Domnus_Apostolicus).

<p>Horum omnium nonnulli a laude divina discordant, quia, quamvis Christiani sint nomine, pagani tamen sunt conversatione, quia, quamvis rectam habeant de Deo fidem, mortua est, quia non habent operationem. Discordant ergo a cantico laudis Dei, quia <i>non est speciosa laus in ore peccatoris</i>. Omnes tales canticum vetus cantant, quod magis significat tristitiam quam gaudium.</p>	<p>kanonicy regularni⁴², mnisi, eremici⁴³ i rekluzi⁴⁴. Niektórzy z tych wszystkich nie zgadzają się z Bożą chwałą, ponieważ chociaż chrześcijanami są z imienia, to jednak poganami są w sposobie życia; ponieważ chociaż mają o Bogu słuszną wiarę, to jednak wiara ta jest martwa, jako że nie mają działania⁴⁵. Nie zgadzają się zatem z pieśnią Bożej chwały, ponieważ „nie jest piękną chwałą w ustach grzesznika”⁴⁶. Wszyscy tacy śpiewają pieśń starą, co oznacza raczej smutek niż radość.</p>
<p>De hujusmodi laudatoribus scriptum est: <i>Quo michi multitudinem victimarum vestrarum? dicit Dominus. Plenus sum. Holocausta arietum, et adipem pinguium, et sanguinem vitulorum, et agnorum, et hircorum, nolui. Cum veniretis ante conspectum meum, quis quesivit hec de manibus vestris, ut ambularetis in atriis meis? Ne afferatis ultra sacrificium frustra; incensum abhominatio est michi. Neomeniam et sabbatum, et festivitates alias, non feram; iniqui sunt cetus vestri. Kalendas vestras, et sollemnitates vestras odovit anima mea; facta sunt michi molesta; laboravi sustinens. Et cum extenderitis manus vestras, avertam oculos meos a vobis; et cum multiplicaveritis orationem, non exaudiam: manus vestre sanguine plene sunt, id est peccato. Et per Malachiam prophetam: <i>Ecce ego proiciam vobis brachium, et dispergam super vultum vestrum stercus sollemnitatum vestrarum, et assumet vos secum, dicit Dominus. Per alium quoque prophetam de talibus</i></i></p>	<p>O głoszących chwałę Bożą w ten sposób napisane zostało: „Cóż mi po mnóstwie waszych ofiar? – mówi Pan. Pełen jestem. Nie chcę całopaleń z kozłów ani toju tłustych cielców, ani krwi wołów, baranów czy kozłów. Gdy przyjdziecie przed moje oblicze, ktoś zażąda od was tego, abyście przechadzali się po moich dziedzińcach? Nie” składajcie „więcej próżnej ofiary; kaddidto jest dla mnie obrzydliwością. Nie mogę znieść nowiu i szabatu, i pozostałych świąt; nieprawe są wasze zgromadzenia. Nienawidzi dusza moja waszych świąt nowiu i waszych uroczystości; stały się dla Mnie przykre; zmęczyłem się, znosząc je. Gdy więc wyciągniecie wasze ręce, odwrócę od was moje oczy; a jeśli pomnożycie waszą modlitwę, nie wystucham jej: ręce wasze pełne są krwi”⁴⁷, to jest grzechu. A przez proroka Malachiasza powiedziano: „Oto ja odrzucę wasze ramię i posypię twarz waszą gnojem waszych uroczystości, i zabiorę was</p>

⁴² Właśnie kanonikiem regularnym był Ryszard. Zob. słowo wstępu do niniejszego tłumaczenia.

⁴³ Osoba z pobudek religijnych żyjąca poza społeczeństwem, w odosobnieniu i celibacie, poświęcająca się modlitwie i ascezie.

⁴⁴ Osoba zakonna, która zobowiązuje się do nieopuszczania własnej celi – w skrajnym przypadku we własnej celi zamuroywana.

⁴⁵ Por. Jk 2,17.20.26.

⁴⁶ Syr 15,9.

⁴⁷ Iz 1,11–15.

<p>dicit: Putabant <i>se habere vasa cantici, sicut David</i>. Dum enim subtilibus vocibus verba divine laudis sibilant, et duplici aut triplici modulatione cantica sonant, <i>vasa cantici se habere, sicut David</i>, putant, quia vere se laudatores esse Dei existimant. Sed non placet vox, quia vita displicet.</p>	<p>wszystkich razem – mówi Pan⁴⁸. Przez innego proroka również mówi się o takich: Obmyślali, „żeby mieć instrumenty do śpiewania jak Dawid⁴⁹”. Podczas gdy bowiem delikatnymi głosami wyszeptują słowa Bożej chwały i wykonują śpiewy z dwukrotną albo trzykrotną modulacją⁵⁰, uważają, „że mają instrumenty do śpiewania jak Dawid⁵¹, ponieważ sądzą, że są prawdziwymi piewcami Boga. Lecz nie podoba się głos, ponieważ nie podoba się życie.</p>
<p>Nos ergo, fratres, cantemus Domino sicut precepit Psalmista, dicens: <i>Rex omnis terre Deus, psallite sapienter</i>. Quid est sapienter? Non simus pravis operibus dediti, non in psallendo verbis otiosis intenti, non vanis respectibus curiosi, non risu dissoluti, non excursu et discursu vagi. Cantemus, sicut quidam versificator ait:</p>	<p>My zatem, bracia, śpiewajmy Panu tak, jak przykazuje Psalmista, mówiąc: „Królem ziemi całej Bóg, mądrze śpiewajcie Mu psalmy⁵². Co to znaczy „mądrze”? Nie bądźmy oddani dzieciom nikczemnym, przy śpiewaniu psalmów nie zajmujmy się słowami zbędnymi, nie troskajmy się o próżne względy, nie bądźmy lekkomyślni, kiedy się śmiejemy, nie błąkajmy się w te i we w te. Śpiewajmy, jak rzecze pewien poeta⁵³:</p>
<p>«Omnibus his horis, eadem vox cordis et oris. Vox est grata chori, quando cor concinit ori».</p>	<p>„We wszystkich tych godzinach⁵⁴ jeden głos serca i ust. Głos chóru⁵⁵ jest miły, kiedy serce śpiewa wraz z ustami⁵⁶.”</p>

⁴⁸ Mt 2,3–4. Por. trzy polskie przekłady odnośnego wersu: „Ja wywihnę wam ramię, rozprysnę łajno na waszych twarzach, łajno święt waszych, i zabiorę was stamtąd wszystkich razem” (LXX); „Oto ja rzucę wam łopatkę i zaproszę na twarzą waszą łajnem uroczystych święt waszych, i nie puści się was” (Wujek); „Oto Ja odetnę wam ramię i rzucę wam mierzwę w twarz, mierzwę waszych ofiar świętecznych – i położę was na niej” (Biblia Tysiąclecia).

⁴⁹ Am 6,5.

⁵⁰ Modulacja – termin techniczny, muzyczny czy muzykologiczny. Najprościej rzecz ujmując: termin ten oznacza, stanowiącą przejaw kunsztu wokalnego, zmianę melodii – tu: zmianę w ramach jednego śpiewu dwu- albo trzykrotną. Za skonsultowanie tego miejsca tekstu dziękuję ks. dr. Joachimowi Wałoszkowi.

⁵¹ Am 6,5.

⁵² Ps 47(46),8.

⁵³ Edytor nie zdołał zidentyfikować tego cytatu: Richard de Saint-Victor, *Liber exceptionum*, 402.

⁵⁴ Chodzi oczywiście o godziny brewiarzowe, a więc o kolejne części liturgii godzin.

⁵⁵ Chodzi o chór modlących się brewiarzem.

⁵⁶ Idea, jaką wyraża przytoczony w tekście fragment poezji, obecna jest także w XXVI sekwencji, zaczynającej się od wersu „Ex radice caritatis”, Adama ze św. Wiktora: Jean Groffillier, *Les séquences d'Adam de Saint-Victor: Étude littéraire (poétique et rhétorique) textes et traductions, commentaires*, Bibliotheca Victorina 20 (Brepols, 2008), 357–60 = Adam ze

<p>Cantemus igitur <i>Domino canticum novum, quia mirabilia fecit</i>, et non solum quia fecit, sed etiam quia mirabilia facturus est. Fecit duo precipua mirabilia: unum in creatione mundi, alterum in redemptione generis humani, et facturus est duo: unum in renovatione creati, alterum in glorificatione redempti. In fine namque seculi, quando nova faciet omnia, tunc faciet mirabilia in renovatione creati.</p>	<p>Śpiewajmy przeto „Panu pieśń nową, gdyż cuda uczynił”⁵⁷ – a nie tylko dlatego, że cuda uczynił, ale także dlatego, że cuda uczyni. Uczynił dwa cuda szczególne: jeden w stworzeniu świata, drugi w odkupieniu rodzaju ludzkiego; i uczyni dwa: jeden w odnowieniu tego, co stworzone, drugi w uwielbieniu tego, co odkupione. Na końcu bowiem wieku, kiedy wszystko uczyni nowym, wówczas uczyni cuda w odnowieniu tego, co stworzone⁵⁸.</p>
<p>Quando autem dicet electis: <i>Venite, benedicti Patris mei</i>, percipite <i>regnum quod paratum est vobis ab origine mundi</i>, tunc faciet mirabilia in glorificatione redempti, ad quam glorificationem nos perducere dignetur Jesus Christus Dominus noster, qui vivit.</p>	<p>Kiedy zaś powie wybranym: „Pójdźcie, szczęśliwi Ojca mego”, posiadźcie „królestwo”, które zostało „przygotowane wam” od początku „świata”⁵⁹, wówczas uczyni cuda w uwielbieniu tego, co odkupione – do którego to uwielbienia niechaj raczy doprowadzić nas Jezus Chrystus, Pan nasz, który żyje.</p>

Kazanie XIV⁶⁰

Kto więc wraz z innymi cnotami ma miłość, jest kapłanem

<p><i>Sacerdotes tui, Domine, induantur iustitiam.</i></p>	<p>„Kapłani Twój, Panie, niech w sprawiedliwość się odziewają”⁶¹.</p>
--	--

św. Wiktora, *Sekwencje*, ed. Łukasz Libowski and Agnieszka Strycharczuk, trans. Tadeusz Gacia et al., with an introduction by Patrice Sicard and Agnieszka Strycharczuk, with a foreword by Tadeusz Gacia (Wydawnictwo Academicum, 2023), 155–58, <https://doi.org/10.52097/acapress.9788362.475520>. W tym kontekście zob. artykuł następujący, w którym przeprowadzono analizę i interpretację odnośnej sekwencji: Łukasz Libowski, „*Ars Dei laudes decantandi*: Una exposición de la teoría del canto litúrgico contenida en la secuencia *Ex radice caritatis* de Adán de San Víctor,” trans. Marcin Jan Janecki, in *Mirar hoy lo estético en la Edad Media. Estudios sobre la belleza*, ed. Víctor Manuel Tirado San Juan et al., Textes et Etudes du Moyen Âge 105 (Brepols, 2025), 173–86, <https://doi.org/10.1484/M.TEMA-EB.5.143748> = Łukasz Libowski, “Słudzy harmonii: Sekwencja *Ex radice caritatis* Adama ze św. Wiktora jako wiktoryński program życia,” in *Mądrość wiktorynów: Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, ed. Marcin Jan Janecki et al. (Wydawnictwo Marek Derewiecki, w druku).

⁵⁷ Ps 98(97),1.

⁵⁸ Por. Ap 21,5.

⁵⁹ Mt 25,34.

⁶⁰ Podstawa przekładu: Richard de Saint-Victor, *Liber exceptionum*, 403–4.

⁶¹ Ps 132(131),9.

<p>Oportet, fratres carissimi, ut nos qui in domo Dei sacerdotio fungimur, dignam sacerdotio vitam ducamus, et honestis in officio vestibus induamur, immo virtutes que per vestes sacerdotales designantur exerceamus. Quid namque prodest ornari vestibus, nisi ornemur virtutibus?</p>	<p>Trzeba, bracia najdrożsi, abyśmy my, którzy w domu Bożym sprawujemy kapłaństwo, godne kapłaństwa życie prowadzili i abyśmy przyodziewali się w zaszczytne – stosownie do urzędu – szaty, czyli ćwiczyli się w cnotach, które przez szaty kapłańskie są oznaczane. Cóż bowiem pomaga, że ozdabiani jesteśmy szatami, jeśli nie ozdabiamy się cnotami?</p>
<p>Certe, si videremus sacerdotem sine sacerdotalibus vestimentis missam celebrare, sine alba, sine stola, sine infula, multum miraremur, et cum horrore nimio ministrum talem detestaremur. Si ergo detestandus esset qui accederet ad altare sine vestibus, quam detestandus, quam horrendus est qui accedere presumit cum vitiis et sine virtutibus?</p>	<p>Zaiste, gdybyśmy zobaczyli kapłana, który celebrował mszę bez szat kapłańskich, a więc bez alby, bez stuy i bez ornatu⁶², bardzo byśmy się zdziwili i z wielką zgrozą wzgardzilibyśmy takim sługą. Jeśli więc wzgardzony zostałby ten, kto przystąpiłby do ołtarza bez szat, to czemuż wzgardzony, to czemuż grożą przejęty nie ma być ten, kto do ołtarza ośmiela się przystępować z wadami, a bez cnót?</p>
<p>Quantum distat inter vas quodlibet et cibum, tantum distat inter significans et significatum. Vestes significant, virtutes significantur. Vestes foris coram populo decorant, virtutes intus coram Deo ministrum commendant. Sicut igitur non audemus accedere ad altare sine vestibus, sic non presumamus accedere sine virtutibus.</p>	<p>Jak bardzo różni się jakiegokolwiek naczynie od pokarmu, tak bardzo różni się znaczące od oznaczanego. Szaty znaczą, cnoty natomiast są oznaczane. Szaty zdobią sługę na zewnątrz wobec ludu, cnoty wzbogacają go wewnątrz wobec Boga. Jak więc nie ośmielamy się przystępować do ołtarza bez szat, tak nie ważmy się przystępować do ołtarza bez cnót.</p>
<p>Videamus denique que sint iste vestes, et que per eas significantur virtutes. Sunt ergo vestimenta sacerdotalia interior linea, exterior linea, id est alba, amictum super humeros quod nos superhumera dicere possumus, zona, stola, manipula, infula.</p>	<p>Zobaczmy wreszcie, jakie są owe szaty i jakie cnoty są przez nie oznaczane. Na strój zatem kapłański składa się, co następuje: tunika spodnia, tunika wierzchnia, czyli alba, chusta na ramiona, którą możemy nazwać naramiennikiem, pas, stula, manipularz, ornat⁶³.</p>

⁶² W kazaniu niniejszym dla określenia ornatu używa Ryszard rzeczownika *infula*.

⁶³ Treść XIV kazania Ryszardowego warto zestawić z czwartą częścią drugiej księgi *De sacramentis christianae fidei* Hugona ze św. Wiktora: Hugo de Sancto Victore, "De sacramentis christianae fidei," tj. część pt. *De indumentis sacris* = Łukasz Libowski, "Sacrarium autem vestium ritus: Hugona ze Świętego Wiktora spojrzenie na rzeczywistość sakramentu świętych szat: czwarta część drugiej księgi jego *De sacramentis christianae fidei*," *Świdnickie Studia Teologiczne* 18 (2021): 71–96.

<p>Ante omnia debet sacerdos cotidiana vestimenta deponere, deinde manus abluere, et sic candida vestimenta sumere. Depositio cotidianorum vestimentorum significat veteris hominis depositionem, ablutio manuum criminum confessionem, assumptio novorum vestimentorum virtutum exercitationem.</p>	<p>Przed wszystkim winien kapłan zdjąć ubrania codzienne, następnie obmyć ręce i tak wziąć szaty jaśniejsze. Zdjęcie ubrań codziennych oznacza zrzucie starego człowieka, obmycie rąk – wyznanie przestępstw, przywdzianie szat nowych – ćwiczenie cnót.</p>
<p>Linea interior interiorius est, exterior exteriorius; ista est in occulto, illa in manifesto; ista latet, illa patet. Propterea interior significat munditiam cordis, exterior munditiam corporis.</p>	<p>Tunika spodnia jest wewnątrz, wierzchnia – na zewnątrz; pierwsza jest ukryta, druga – odkryta; pierwsza jest nieznaną, druga – widzianą. Stąd tunika spodnia oznacza czystość serca, a tunika wierzchnia – czystość ciała⁶⁴.</p>
<p>Superhumerales quod super humeros ponitur, ubi honora solent imponi, tolerantiam presentium significat laborum, que nobis necessaria est si veri sacerdotes volumus esse. Unde de illis qui eam perdidit scriptum est: <i>Ve his qui perdidit sustinentiam</i>. Et Dominus de laude patientie in Evangelio ait: <i>In patientia vestra possidebitis animas vestras</i>. Sustineamus, fratres, quicquid nobis accidit adversum, ut sicut <i>bona suscepimus de manu Domini, ita et mala sustineamus</i>.</p>	<p>Naramiennik, który zakładany jest na ramiona, gdzie kłaść się zwykło ciężary, oznacza znoszenie trudów obecnych, co konieczne jest w naszym życiu, jeśli prawdziwymi kapłanami być chcemy. Stąd o tych, którzy nie znieśli trudów obecnych, napisano: „Biada tym, którzy stracili cierpliwość”⁶⁵. A w Ewangelii, chwając wytrwałość, Pan rzecze: „Dzięki waszej wytrwałości ocalicie wasze życie”⁶⁶. Znośmy, bracia, każdą przeciwność, jaka nam się przytrafia, abyśmy jak „dobro przyjęliśmy z ręki Pana, tak przyjęli również zło”⁶⁷.</p>
<p>Zona que lombos circumdat⁶⁸ et vestimenta constringit ne defluant, virtutem continentie insinuat, que fluxam luxurie nostre lasciviam refrenat.</p>	<p>Pas, który oplata lędźwie i łączy szaty, aby się nie rozbiegały, wskazuje na cnotę wstrzemięźliwości, która ujmuje w karby nieskrępowaną swawolę naszego wyuzdania.</p>
<p>Stola que collo imponitur jugum Domini suave exprimit, de quo Dominus in Evangelio dicit: <i>Jugum meum suave est, et honus meum leve</i>.</p>	<p>Stuła, którą zakłada się na szyję, wyraża słodkie jarzmo Pańskie, o którym Pan w Ewangelii mówi: „Jarzmo moje jest słodkie, a moje brzemię – lekkie”⁶⁹.</p>

⁶⁴ Zob. Libowski, „*Sacrarium autem vestium ritus*,” 77–78 (także przyp. 16), 80 (także przyp. 26), 82–83.

⁶⁵ Syr 2,14.

⁶⁶ Łk 21,19.

⁶⁷ Hi 2,10.

⁶⁸ Literówka; powinno być *circumdat*.

⁶⁹ Mt 11,30.

<p>Sequitur manipula, que in brachio sinistro dependet, que nichil aliud dicitur habere sacramenti nisi quod pro cautela ibi ponitur, ne sacerdos aliquid in officio suo incaute et negligenter agat sed omnia diligenter, sicut qui in conspectu Domini et sanctorum angelorum consistit, perficiat. Significat ergo cautelam, per quam cavenda cavemus, et faciendam facimus.</p>	<p>Następnie zakłada się manipularz, który zwisa na lewym przedramieniu, o którym mówi się, że nie ma on niczego innego z sakramentu, jak tylko to, że zakłada się go w tym miejscu dla ostrożności⁷⁰, ażeby kapłan w zadaniach swoich nie czynił niczego nieostrożnie i niedbale, lecz wszystko wypełniał pilnie – jak ktoś, kto trwa przed obliczem Pana i świętych aniołów. Oznacza zatem manipularz ostrożność, dzięki której strzeżemy, czego strzec należy, i czynimy, co czynić trzeba.</p>
<p>His omnibus minister Domini indutus, his omnibus adornatus, nondum est aptus officio sacerdotali, nec illud implere presumit nisi septimum, quod infula dicitur, ceteris addatur et superponatur. Istud vestimentum excellentius est ceteris, eminent universis. Quam igitur virtutem per hoc significari dicimus nisi caritatem, de qua dicit Apostolus: <i>Adhuc vobis excellentiorem viam demonstro. Si linguis hominum loquar, etc...</i>, que bene novit fraternitas vestra. Qui cum alia dona spiritualia et virtutes demonstrasset, tandem de caritate intulit, dicens: <i>Si linguis, etc...</i></p>	<p>Wszystkim tym przyodziany, wszystkim tym przyozdobiony, sługa Pański nie jest jeszcze gotowy, by przystąpić do obowiązku kapłańskiego – i nie odważy się go wypełniać, póki do założonych już szat nie zostanie dodana siódma, zakładana na nie wszystkie, którą nazywa się ornatem. Szata ta znakomitsza jest od pozostałych, wszystkie przewyższa. Mówimy przeto, że nie może być przez nią oznaczana żadna inna cnota niż miłość, o której mówi Apostoł: „Teraz wskazuję wam drogę doskonalszą. Gdybym mówił językami ludzi”⁷¹ – itd., które to słowa dobrze zna wasze braterstwo⁷². Kiedy bowiem objaśnił już Paweł pozostałe dary duchowe oraz cnoty, na koniec zaczął o miłości, mówiąc: „Gdybym mówił językami”⁷³ – itd.</p>

⁷⁰ Lekcja zaproponowana przez Jeana Châtillona przedstawia się następująco: „Sequitur manipula, que in brachio sinistro dependet, que *nichil aliud dicitur habere sacramenti* nisi quod pro cautela ibi ponitur”; Richard de Saint-Victor, *Liber exceptionum*, 404. W zinterpretowaniu miejsca zaznaczonego w odnośnym zdaniu kursywą pomaga lekcja, jaka znajduje się w XIV ze stu kazań, które pod imieniem Hugona ze św. Wiktora opublikował Jacques-Paul Migne: „Sequitur manipula, quae in brachio sinistro dependet, quae *nihil aliud denotat sacramenti*, nisi quod pro cautela ibi ponitur”; Hugo de Sancto Victore, “Sermo XIV,” in *Patrologiae cursus completus: Series latina*, ed. Jacques-Paul Migne, vol. 177 (Migne, 1854), 928.

⁷¹ 1 Kor 12,31; 13,1.

⁷² Bardzo zgrabnie wpleciona do tekstu kazania *captatio benevolentiae*.

⁷³ 1 Kor 13,1.

<p>O beata virtus caritas, et beatus solus qui in ipsa usque in finem perseverat! Qui ergo cum aliis virtutibus caritatem habet, sacerdos est, et qui etiam alias sine ista habet, sacerdos non est.</p>	<p>O błogostawiona cnota miłości – i błogostawiony ten, kto wytrwa w niej aż do końca! Kto więc wraz z innymi cnotami ma miłość, jest kapłanem, a kto choćby miał i inne cnoty, lecz nie ma miłości, kapłanem nie jest.</p>
<p>Habeamus itaque, si veri sacerdotes esse volumus, quod esse debemus. Habeamus interiorem lineam per munditiam cordis, exteriorem per munditiam corporis, superhumerales per patientiam, zonam per continentiam, stolum per obedientiam, manipulam per cautelam, infulam per caritatem fraternam.</p>	<p>Miejmy więc, jeśli prawdziwymi kapłanami być chcemy – a prawdziwymi kapłanami być powinniśmy: dzięki czystości serca miejmy tunikę spodnią, dzięki czystości ciała – tunikę wierzchnią, dzięki cierpliwości – naramiennik, dzięki wstrzeźliwości – pas, dzięki postuszeństwu – stulę, dzięki ostrożności – manipularz, dzięki miłości braterskiej – ornat.</p>
<p>His etenim omnibus armati, sancte et religiose perficiemus holocaustum Domini, et dicitur de nobis quod scriptum est: <i>Vos estis genus electum, regale sacerdotium</i>. Tales fuerunt sancti quorum hodie sollempnia celebramus, et omnes quicumque in officio sacerdotali placuerunt Domino. Tales, fratres carissimi, esse laboremus, ut et nos induamur iustitiam, et facti cum ipsis participes meritorum, fieri valeamus socii premiorum, quod per merita et intercessionem eorum nobis prestare dignetur, qui vivit et regnat.</p>	<p>Wszelako wszystkim tym przyozdobieni całopalenie Pańskie spełnimy święcie i pobożnie, i powiedziane o nas będzie, co zostało napisane: „Wy jesteście narodem wybranym, królewskim kapłaństwem”⁷⁴. Takimi byli święci, których uroczystość dziś obchodzimy⁷⁵, i wszyscy, którzy na urzędzie kapłańskim spodobali się Panu. Takimi, bracia najdrożsi, starajmy się być, abyśmy i my odziali się w sprawiedliwość i stawszy się wraz z nimi uczestnikami zastug, byli w stanie stać się towarzyszami nagród, co przez ich zastugi i wstawiennictwo niechaj raczy dać nam ten, który żyje i króluje.</p>

Kazanie XV⁷⁶

Mamy więc, bracia, jako pole – nasze serce, jako winorośl Pańską – dobrą wolę, jako gałązki – dobre myśli

<p><i>Ite et vos in vineam meam, et quod justum fuerit dabo vobis.</i></p>	<p>„Idźcie i wy do mojej winnicy, a co będzie słuszne, dam wam”⁷⁷.</p>
--	---

⁷⁴ 1 P 2,9.

⁷⁵ Kazanie niniejsze było zatem – najprawdopodobniej – przeznaczone do wygłoszenia/ odczytania we wspomnienie świętych kapłanów.

⁷⁶ Podstawa przekładu: Richard de Saint-Victor, *Liber exceptionum*, 404–6.

⁷⁷ Mt 20,4.

<p>De vinea dominica, fratres, ad quam nos invitat sermo divinus, brevem vobis exhortationem faciemus, ne vestram dilectionem verbis prolixioribus hone-remus. Primum itaque videamus quis sit ager in quo plantatio fit, que vinea, que fossio, que binatio, que tertiatio, qui palmites, que putatio, que plicatio, que folia, qui flores, quis fructus, quis denarius qui promittitur.</p>	<p>O winnicy Pańskiej, bracia, do której zaprasza nas słowo Boże, wygłosimy wam krótką zachętę, abyśmy nie obciążyli waszej miłości słowami przydługimi. Najpierw zatem zobaczmy, co jest polem, które się uprawia, co – winnicą, co – ryciem, co – ryciem wtórym, co – ryciem trzecim, co – gałązkami, co – przycinaniem, co – przywiązywaniem, co – liśćmi, co – kwiatami, co – owocem, co – denarem, który jest przybiecywany.</p>
<p>Ager iste cor humanum est, quod debemus jugi compunctionum ligone scindere, et in ipso per gratiam divinam vineam sive vites per bonas voluntates plantare, ut in bono crescant, et palmites, folia, flores, fructum producant.</p>	<p>Polem owym jest serce ludzkie, które powinniśmy rozciąć motyką jarzma trojakiego żalu i na którym uprawiać powinniśmy dzięki łasce Bożej winnicę, czyli dzięki dobrej woli winorośle, aby w dobru rosły i wydawały gałązki, liście, kwiaty i owoc.</p>
<p>Debemus vineam istam fodere per compunctionem que nascitur de scrutatione peccatorum nostrorum, binare per compunctionem que nascitur de consideratione donorum nobis celitus collatorum, tertiare per compunctionem que oritur de pregustatione bonorum futurorum.</p>	<p>Powinniśmy ową winnicę zryć poprzez żal, który rodzi się z badania naszych grzechów, po raz wtóry zryć poprzez żal, który rodzi się z rozważania darów przyniesionych nam z nieba, po raz trzeci zryć poprzez żal, który powstaje z uprzedniego kosztowania dóbr przyszłych.</p>
<p>Sunt autem palmites bone cogitationes de bona voluntate multipliciter procedentes.</p>	<p>Gałązkami są zaś dobre myśli na wiele sposobów wychodzące z dobrej woli.</p>
<p>Istam vineam putamus, quando cogitationes minus utiles resecamus et utilioribus propagandis vacamus.</p>	<p>Ową winnicę przycinamy, kiedy myśli mniej użyteczne wyżynamy i opróżniamy się, by rozkrzewiane były myśli użyteczniejsze.</p>
<p>Palmites plicamus quando cogitationes nostras humiliamus, et quasi baculum in terram figimus, quando mortalitatis nostre recordamur, et quod terra sumus et in terram ibimus reminiscimur. Sic plicuit vitem suam Abraham, quando dixit: <i>Loquar ad Dominum meum, cum sim pulvis et cinis</i>. Sic Jacob, quando dixit: <i>Minor sum, Domine, cunctis miserationibus tuis</i>. David quoque dixit: <i>Unicus et pauper sum ego</i>.</p>	<p>Gałązki przywiązujemy, kiedy myśli nasze upokarzamy i jakby kij w ziemię wbijamy, gdy rozpamiętujemy naszą śmiertelność i przypominamy sobie, że jesteśmy na ziemi i że do ziemi zdążamy⁷⁸. Tak przywiązał winorośl swoją Abraham, kiedy powiedział: „Odważę się mówić do Pana mego, choć jestem prochem i pyłem”⁷⁹. Tak Jakub, kiedy powiedział: „Mniejszy jestem”, Panie, „od wszystkich zmiłowań</p>

⁷⁸ Por. Rdz 3,19.

⁷⁹ Rdz 18,27.

<p>Beata etiam Maria plucuit suam vitem, et ait: <i>Ecce ancilla Domini</i>. Sed et beatus Paulus palmitem suum plucuerat, quando dicebat: <i>Non sum dignus vocari apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei</i>.</p>	<p>Twoich⁸⁰. Dawid również powiedział: „Sam jeden jestem i nieszczęśliwy”⁸¹. Także błogostawiona Maryja przywiązała swoją winorośl i rzekła: „Oto ja – służebnica Pańska”⁸². Lecz i błogostawiony Paweł przywiązał byt swoją gałązkę, kiedy powiedział: „Nie jestem godzien, by nazywanym być apostołem”, ponieważ „prześladowałem Kościół Boży”⁸³.</p>
<p>Folia designant bonam actionem, que nos foris circumdat et exornat, sicut in aliis sermonibus sepe jam diximus.</p>	<p>Liście oznaczają dobre działanie, które na zewnątrz nas otacza i ozdabia, jak to w innych kazaniach⁸⁴ niejednokrotnie już powiedzieliśmy⁸⁵.</p>

⁸⁰ Rdz 32,10. Por. trzy polskie przekłady odnośnego wersu: „Mniejszy jestem niż wszystkie smilowania twoje” (Wujek); „Czuję się teraz aż nadto obdarowany wszelkimi dziełami sprawiedliwości i życzliwości, których dokonałeś dla dobra Twojego sługi” (LXX – inny werset: Rdz 32,11); „Nie jestem godzien wszelkiej łaskawości i wszelkiej szczerości, jakie nieustannie okazujesz Twemu słudze” (Biblia Tysiąclecia – inny werset: Rdz 32,11).

⁸¹ Ps 25(24),16.

⁸² Łk 1,38.

⁸³ 1 Kor 15,9.

⁸⁴ W miejscu tym zaznaczyć należy, iż zapoznając się z kolejnymi *sermones*, jakie znajdują się w spuściźnie literackiej po wiktorynach (zob. przyp. 2, a także: Łukasz Libowski, „Acharda ze św. Wiktora *Kazanie o narodzeniu błogostawionej Maryi*: Tłumaczenie z dodaniem najniezbędniejszych objaśnień,” *Ateneum Kapłańskie* 182, no. 1 [2024]: 30–41; Łukasz Libowski and Mateusz Włosiński, „Nakazał zbudować sobie dom, by w nim odbywały się uroczystości zaślubin”: Absalona ze Sprinckirsbach kazanie XL na poświęcenie kościoła – przekład i komentarz,” *Łódzkie Studia Teologiczne* 32, no. 4 [2023]: 171–96, <https://doi.org/10.52097/lst.2023.4.171-196>; Łukasz Libowski et al., „Ze wszech miar stosownie zatem świątynią Boga nazywamy duszę sprawiedliwego”: Absalona ze Sprinckirsbach kazanie XLI na poświęcenie kościoła – przekład i komentarz,” *Łódzkie Studia Teologiczne* 33, no. 1 [2024]: 213–32, <https://doi.org/10.52097/lst.2024.1.213-232>), coraz pilniej potrzeba się zastanawiać nad odpowiedzią na pytanie o to, czym dla wiktorynów było *sermo*. Czy rzeczywiście było to kazanie – oczywiście nie we współczesnym, ale w ówczesnym powszechnym rozumieniu tego słowa? I czy w związku z tym łaciński rzeczownik *sermo* przekładać można w obrębie piśmiennictwa wiktoryńskiego polskim rzeczownikiem „kazanie”? Jaki jest stosunek zapisu, którym obecnie dysponujemy, do tego, co w swoim czasie – ewentualnie – przez kaznodzieję wiktoryńskiego zostało wypowiedziane? A może to, co dziś czytamy, nie ma w ogóle związku z mową, może powstało to jako przeznaczone wyłącznie do lektury? Niewykluczone, że wyrażone tymi pytaniami kwestie uda się objaśnić Marguerite Vernet, która swoją rozprawę doktorską zdecydowała się napisać na temat następujący: „Saint-Victor et la prédication, d’Hugues à Thomas Gallus (XII–XIIIe siècle): une école de communication religieuse”. Zob. również w tym kontekście: Libowski and Wilk, „O, szczęśliwa oblubienico Boga,” 10.

⁸⁵ Châtillon wskazuje tutaj kazania VI i VIII – Richard de Saint-Victor, *Liber exceptionum*, 405. Oto stosowne fragmenty: „Folia quibus vestitur significant bonam actionem, per

<p>Flores, eo quod redoleant et suum longe spargunt odorem, bonam famam insinuant, per quam sive prope, sive longe, proximo suaviter redolemus.</p>	<p>Kwiaty, dlatego że wonieją i daleko rozpraszają swój zapach, wyobrażają dobrą sławę, dzięki której – czy to blisko, czy daleko – woniejemy słodko bliźniemu.</p>
<p>Fructus bonam designat conscientiam de justitia consummata. Ad hoc enim laboramus ut bonam conscientiam habeamus, sicut ille qui in vinea colenda desudat ad hoc tendit ut fructum percipiat.</p>	<p>Owoc oznacza dobrą wiedzę o doskonałej sprawiedliwości. Po to bowiem się trudzimy, aby mieć dobrą wiedzę, jak ten, kto pracuje przy uprawie winnicy, po to się wysiła, aby otrzymać owoc.</p>
<p>Habemus itaque, fratres, agrum cor nostrum, dominicam vitem bonam voluntatem, palmites bonas cogitationes. Fodiamus, binemus, tertiemus eam, sicut scriptum est, per triplicem compunctionem. Putemus eam per superfluarum et minus utilium cogitationum resecationem, plicemus eam per mentis humiliationem ut producat folia per bonam actionem, flores per bonam famam, fructus per bonam conscientiam.</p>	<p>Mamy więc, bracia, jako pole nasze serce, jako winorośl Pańską – dobrą wolę, jako gałązki – dobre myśli. Zryjmy ją, po raz drugi ją zryjmy i po raz trzeci ją zryjmy, jak napisano, poprzez trojaki żal. Przycinajmy ją przez wycinanie zbytecznych i mniej użytecznych myśli, przewiązujmy ją przez upokarzanie umysłu, aby wydała liście poprzez dobre działanie, kwiaty – poprzez dobrą sławę, owoc – poprzez dobrą wiedzę.</p>
<p>Si sic, fratres carissimi, in vinea dominica laboraverimus, promissum denarium percipiemus. Quis est iste denarius? Denarius iste est vita eterna. Denarius iste est quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, que preparavit Dominus diligentibus se. Denarius iste est summum bonum, in quo omne bonum et a quo omne bonum: in quo omne bonum per plenitudinem, a quo omne bonum per largitionem. Denarius iste est Deum videre et eum gustare: videre per contemplationem, gustare per dilectionem. In hac vinea nos laborantes adjuvare, et isto denario nos dignetur remunerare Jesus Christus, qui vivit et regnat.</p>	<p>Jeśli, bracia najdrożsi, tak pracować będziemy w winnicy Pańskiej, otrzymamy przyobiecane denara. Co jest owym denarem? Denarem owym jest życie wieczne⁸⁶. Denarem owym jest „to, czego oko nie widziało ani ucho nie słyszało, to, co do serca człowieka nie zstąpiło, a co przyszykował” Pan tym, którzy Go kochają⁸⁷. Denarem owym jest najwyższe dobro, w którym każde dobro i od którego każde dobro: w którym każde dobro dzięki pełni i od którego każde dobro dzięki szczodrości. Denarem owym jest widzieć Boga i Go kosztować: widzieć przez kontemplację, kosztować przez miłość. Tymczasem niechaj nas,</p>

quam justus circumdatur et ornatur” – Richard de Saint-Victor, *Liber exceptionum*, 388 = „Liście, którymi przyodziewa się drzewo, oznaczają dobre postępowanie, nim sprawiedliwy jest udekorowany i przyozdobiony”; Wilk, „Przymioty świętego,” 137; „Habet folia, scilicet bona opera, quibus foris coram proximo circumdatur et ornatur”; Richard de Saint-Victor, *Liber exceptionum*, 392 = „Posiada liście, to znaczy dobre czyny. Na zewnątrz jest nimi udekorowany i przyozdobiony wobec bliźniego”; Wilk, „Przymioty świętego,” 141.

⁸⁶ Por. Mt 20,1–16.

⁸⁷ 1 Kor 2,9.

	w tej winnicy pracujących, wspomaga, a kiedyś niechaj denarem owym wynagrodzić nas raczy Jezus Chrystus, który żyje i króluje.
--	--

Bibliografia

- Adam ze św. Wiktora, *Sekwencje*. Edited by Łukasz Libowski and Agnieszka Strycharczuk. Translated by Tadeusz Gacia, Łukasz Libowski, Marta Helena Nowak, Agnieszka Strycharczuk, Adam Wilczyński, and Piotr Wilk. With an introduction by Patrice Sicard and Agnieszka Strycharczu. With a foreword by Tadeusz Gacia. Wydawnictwo Academicon, 2023. <https://doi.org/10.52097/acapress.9788362475520>.
- Bajor, Wanda. “*Doctor contemplationis et amoris*.” Ryszard ze św. Wiktora.” In *Mądrość wiktorynów: Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, edited by Marcin Jan Janecki et al. Wydawnictwo Marek Derewiecki, w druku.
- Bardski, Krzysztof. *Pokarm i napój miłości: Symbolizm w ponaddoślownej interpretacji Biblii w tradycji Kościoła*. Rozprawy i Studia Biblijne 16 (Oficyna Wydawnicza Vocatio, 2004).
- Bardski, Krzysztof. *Słowo oczyma Gołębiczy: Metodologia symboliczno-alegorycznej interpretacji Biblii oraz jej teologiczne i duszpasterskie zastosowanie*. Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, 2007.
- Benigni, Umberto. “Domnus Apostolicus.” In *Catholic Encyclopedia*, edited by Charles G. Herbermann, vol. 5. The Encyclopedia Press, 1913. Accessed December 9, 2024. [https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Domnus_Apostolicus](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Domnus_Apostolicus).
- Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599 r.: Transkrypcja typu B oryginalnego tekstu z XVI w. i wstępy ks. Janusz Frankowski*. Oficyna Wydawnicza Vocatio, 2021.
- Châtillon, Jean. “Richard de Saint-Victor.” In *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique. Doctrine et histoire*, edited by Marcel Viller, Ferdinand Cavallera, and Joseph de Guibert. Vol. 13. G. Beauchesne, 1987.
- Coulter, Dale M. “*Per visibilia ad invisibilia*”: *Theological method in Richard of St. Victor (d. 1173)*. Bibliotheca Victorina 19. Brepols, 2006.
- Đakovac, Aleksandar. “Richard of St. Victor: Person and Existence.” *Sabornost*, no. 14 (2020): 94–114. <https://doi.org/10.5937/SABORNOST2014095D>.
- Emery, Kent. “Richard of St. Victor.” In *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, edited by Jorge J. E. Gracia and Timothy B. Noone. Wiley-Blackwell, 2003.
- Feiss, Hugh, and Juliet Mousseau, eds., *A Companion to the Abbey of Saint Victor in Paris*. Brill’s Companions to the Christian Tradition 79. Brill, 2017. <https://doi.org/10.1163/9789004351691>.
- Goff, Jacques Le. “Odrzucenie przyjemności.” In *Świat średniowiecznej wyobraźni*, by Jacques Le Goff, translated by Maria Radożycka-Paoletti. Oficyna Wydawnicza Volumen; Oficyna Wydawnicza Bellona, 1997.
- Grosfillier, Jean. *Les séquences d’Adam de Saint-Victor: Étude littéraire (poétique et rhétorique) textes et traductions, commentaires*, Bibliotheca Victorina 20. Brepols, 2008.

- Hopper, Joseph. "Intellectual Community in Saint Victor: 1108–c.1200." *Historical Research* 98, no. 280 (2025): 162–76. <https://doi.org/10.1093/hisres/hta034>.
- Hugo de Sancto Victore. "De sacramentis christianae fidei." In *Patrologiae cursus completus: Series latina*, edited by Jacques-Paul Migne, vol. 176. Migne, 1854.
- Hugo de Sancto Victore. *De tribus diebus*. Edited by Dominique Poirel. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis 177. Brepols, 2002.
- Hugo de Sancto Victore, "Sermo XIV." In *Patrologiae cursus completus: Series latina*, edited by Jacques-Paul Migne, vol. 177. Migne, 1854.
- Kinsella, Karl. *God's Own Language: Architectural Drawing in the Twelfth Century*. MIT Press, 2023.
- Kulesza, Eugeniusz. "Kontemplacja mistyczna według Ryszarda od św. Wiktora." *Collectanea Theologica* 12, no. 2–3 (1931): 236–53.
- Lawell, Declan. "Richard of St. Victor and Thomas Gallus of Vercelli: Victorine Thinking on the Divine Ideas." In *Theories of Divine Ideas: From the Church Fathers to the Early Franciscan Masters*, edited by Tommaso Manzon and Irene Zavatiero. Flumen Sapientiae 20. Aracne, 2022.
- Libowski, Łukasz. "Acharda ze św. Wiktora *Kazanie o narodzeniu błogosławionej Maryi*: Tłumaczenie z dodaniem najniezbędniejszych objaśnień." *Ateneum Kapłańskie* 182, no. 1 (2024): 30–41.
- Libowski, Łukasz. "*Altius semper ad sacra tractanda*: Hugona ze Świętego Wiktora spojrzenie na rzeczywistość sakramentu święceń kościelnych; trzecia część drugiej książki jego *De sacramentis christianae fidei*." *Resovia Sacra* 31 (2024): 365–408. <https://doi.org/10.52097/rs.2024.365-408>.
- Libowski, Łukasz. "*Ars Dei laudes decantandi*: Una exposición de la teoría del canto litúrgico contenida en la secuencia *Ex radice caritatis* de Adán de San Víctor," trans. Marcin Jan Jannecki. In *Mirar hoy lo estético en la Edad Media: Estudios sobre la belleza*, edited by Víctor Manuel Tirado San Juan et al. Textes et Etudes du Moyen Âge 105. Brepols, 2025. <https://doi.org/10.1484/M.TEMA-EB.5.143748>.
- Libowski, Łukasz. "‘Jak Chrystus czynił, tak i wy czyńcie, a jak On nie czynił, tak i wy nie czyńcie’: Ryszarda ze św. Wiktora kazanie XXIII z jego *Liber exceptionum* – przekład poprzedzony wstępem." *Ateneum Kapłańskie* 185, no. 1 (2025): 107–24.
- Libowski, Łukasz. "‘Multa in his omnibus latent profunda mysteria’: Hugona, Ryszarda i Adama ze św. Wiktora rozumienie budynku kościelnego." *Teka Komisji Historycznej Towarzystwa Naukowego KUL* 6, no. 5 (2024): 152–53. <https://doi.org/10.18290/teka24.37>.
- Libowski Łukasz, "‘Odnawiajmy w sobie, bracia, piękno formy duchowej’: Kazania XVI–XXI Ryszarda ze św. Wiktora z jego *Liber exceptionum* – słowo wstępu i tłumaczenie." *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 32, no. 2 (2024): 165–96. <https://doi.org/10.52097/wpt.8522>.
- Libowski, Łukasz. "Ryszarda ze św. Wiktora *O Ewangeliach* [cz. 1.] (*Liber exceptionum*, cz. II, ks. XI): Słowo wstępu i przekład." *Biblica et Patristica Thoruniensia* (w druku).
- Libowski, Łukasz. "Ryszarda ze św. Wiktora *O przedmiocie pisma światowego i boskiego* (*Liber exceptionum*, cz. I, ks. II): Wstęp, przekład, komentarz." *Biblica et Patristica Thoruniensia* 15, no. 4 (2023): 127–46. <https://doi.org/10.12775/bpth.2022.021>.
- Libowski, Łukasz. "*Sacrarium autem vestium ritus*: Hugona ze Świętego Wiktora spojrzenie na rzeczywistość sakramentu świętych szat: czwarta część drugiej książki jego *De sacramentis christianae fidei*." *Świdnickie Studia Teologiczne* 18 (2021): 71–96.

- Libowski, Łukasz. “Słudzy harmonii: Sekwencja *Ex radice caritatis* Adama ze św. Wiktora jako wiktoryński program życia.” In *Mądrość wiktorynów: Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, edited by Marcin Jan Janecki et al. Wydawnictwo Marek Derewiecki, w druku.
- Libowski, Łukasz. “*Studeamus ergo, fratres, [...] domum cordis nostri intrare*: Kazanie adwentowe Ryszarda ze Świętego Wiktora [*Liber exceptionum*, II, X, 5].” *Nowiny Raciborskie* 29, no. 49 (2021): 8.
- Libowski, Łukasz. “*Studeamus, fratres carissimi, studeamus tam gloriosae civitatis cives esse*: Trzy kazania Ryszarda ze Świętego Wiktora z jego *Liber exceptionum* [II, X, 1–3] – wstęp, przekład, komentarz.” *Littera Antiqua* 15 (2020): 4–33.
- Libowski, Łukasz. “Wiktoryńskie florarium: Motywy kwietne w sekwencjach Adama ze Świętego Wiktora.” *Roczniki Kulturoznawcze* 14, no. 2 (2023): 161–92. <https://doi.org/10.18290/rkult23142.8>.
- Libowski, Łukasz. “‘Zbieraj owoce Boskich ksiąg i nimi się tucz, od nich tyj!’: Ryszarda ze św. Wiktora kazanie XXII z jego *Liber exceptionum* – wstęp, przekład, komentarz.” *Ateneum Kapłańskie* 183, no. 3 (2024): 551–67.
- Libowski, Łukasz, and Mateusz Włosiński. “‘Nakazał zbudować sobie dom, by w nim odbywały się uroczystości zaślubin’: Absalona ze Sprinckirsbach kazanie XL na poświęcenie kościoła – przekład i komentarz.” *Łódzkie Studia Teologiczne* 32, no. 4 (2023): 171–96. <https://doi.org/10.52097/lst.2023.4.171-196>.
- Libowski, Łukasz, and Piotr Wilk. “‘O, szczęśliwa oblubienico Boga, duszo człowieka sprawiedliwego!’: Kazania dziewiąte, dziesiąte i jedenaste Ryszarda ze Świętego Wiktora z jego *Liber exceptionum* – wstęp i przekład.” *Przegląd Tomistyczny* 28 (2022): 7–25.
- Libowski, Łukasz, and Piotr Wilk. “Ryszarda ze Świętego Wiktora *Poczet cesarzy rzymskich od Konstantyna Wielkiego do Zenona*, czyli przekład księgi ósmej z pierwszej części jego *Libri exceptionum*.” *Łódzkie Studia Teologiczne* 30, no. 4 (2022): 91–107.
- Libowski, Łukasz, and Piotr Wilk. “Ryszarda ze Świętego Wiktora *Poczet cesarzy rzymskich od Oktawiana do Trajana*, czyli przekład księgi szóstej z pierwszej części jego *Libri exceptionum*.” *Łódzkie Studia Teologiczne* 30, no. 1 (2021): 63–83.
- Libowski, Łukasz, and Piotr Wilk. “Ryszarda ze Świętego Wiktora *Poczet cesarzy rzymskich od Trajana do Konstantyna Wielkiego*, czyli przekład księgi siódmej z pierwszej części jego *Libri exceptionum*.” *Łódzkie Studia Teologiczne* 30, no. 3 (2021): 117–38.
- Libowski, Łukasz, Piotr Wilk, and Mateusz Włosiński. “‘Ze wszech miar stosownie zatem świątynią Boga nazywamy duszę sprawiedliwego’: Absalona ze Sprinckirsbach kazanie XLI na poświęcenie kościoła – przekład i komentarz.” *Łódzkie Studia Teologiczne* 33, no. 1 (2024): 213–32. <https://doi.org/10.52097/lst.2024.1.213-232>.
- Longère Jean, ed., *Labbaye parisienne de Saint-Victor au Moyen Age communications présentées au XIIIe Colloque d’Humanisme Médiéval de Paris (1986–1988)*, Bibliotheca Victorina 1. Brepols, 1991.
- Ludewicz Michał, “*De imperatoribus a Zenone usque ad Karolum Magnum*: Przekład z komentarzem IX księgi z części I *Liber exceptionum* Ryszarda ze Świętego Wiktora.” Bachelor’s thesis, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2024.
- Majeran, Roman, and Jerzy Misiurek. “Ryszard ze Świętego Wiktora CRSA.” In *Encyklopedia katolicka*, edited by Edward Gigilewicz. Vol. 17. TN KUL, 2012).
- Ortega y Gasset, José. “Dwie wielkie metafory (w dwusetną rocznicę urodzin Kanta).” In *Dehumanizacja sztuki i inne eseje*, by José Ortega y Gasset, translated by Piotr Niklewicz (Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA, 1996).

- Palmén, Ritva. "The Experience of Beauty: Hugh and Richard of St. Victor on Natural Theology." *Journal of Analytic Theology* 4 (2016): 234–53. <https://doi.org/10.12978/JAT.2016-4.170800150013A>.
- Pastoureau, Michel. "Symbol w średniowieczu. Jak to, co wyobrażane, staje się częścią rzeczywistości." In *Średniowieczna gra symboli*, by Michel Pastoureau, translated by Hanna Igalson-Tygielska. Oficyna Naukowa, 2006.
- Pawlikowski, Tomasz. "Ryszard ze Świętego Wiktora." In *Powszechna encyklopedia filozofii*, edited by Andrzej Maryniarczyk. Vol. 8. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, 2007.
- Poirel, Dominique, ed. *L'école de Saint-Victor de Paris: Influence et Rayonnement du Moyen Âge à l'Époque Moderne*. Bibliotheca Victorina 22. Brepols, 2010.
- Poirel, Dominique. *Livre de la nature et débat trinitaire au XIIe siècle: Le De tribus diebus de Hugues de Saint-Victor*. Bibliotheca Victorina 14. Brepols, 2002.
- Poirel, Dominique. "Przechadzając się po krzyżgankach u św. Wiktora... Prolog," trans. Marcin Jan Janecki. In *Mądrość wiktorynów: Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, edited by Marcin Jan Janecki et al. Wydawnictwo Marek Derewiecki, w druku.
- Poirel, Dominique. "Wprowadzenie do filozofii wiktoryńskiej," trans. Marcin Jan Janecki. In *Mądrość wiktorynów: Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, edited by Marcin Jan Janecki et al. Wydawnictwo Marek Derewiecki, w druku.
- Poirel, Dominique, Marcin Jan Janecki, Wanda Bajor, and Michał Buraczewski, eds. *'Omnium expetendorum prima est sapientia': Studies on Victorine Thought and Influence*, Bibliotheca Victorina 29 (Turnhout: Brepols, 2021).
- Richard de Saint-Victor. *Liber exceptionum: Texte critique avec introduction, notes et tables*. Edited by Jean Châtillon. Textes Philosophiques du Moyen Âge 5. Vrin, 1958.
- Rosado Calderón, Juan. "Ricardo de San Víctor y los cuatro grados del amor violento." *De Medio Aevo* 11, no. 2 (2022): 211–22. <https://doi.org/10.5209/dmae.82472>.
- Ryszard ze Świętego Wiktora. "O początku i podziale sztuk," trans. Łukasz Libowski. In *Mądrość wiktorynów: Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, edited by Marcin Jan Janecki et al. Wydawnictwo Marek Derewiecki, w druku.
- Septuaginta, czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami: Przełożył, przypisami i wstępami opatrzył ks. Remigiusz Popowski*. Oficyna Wydawnicza Vocatio, 2017.
- Silverstein, Theodore. "Elementatum: Its Appearance Among the Twelfth-Century Cosmologists." *Mediaeval Studies* 16 (1954): 156–62. <https://doi.org/10.1484/J.MS.2.305939>.
- Stevens, Travis. "Christian Lovesickness: Richard of St. Victor's The Four Degrees of Violent Love." *The Journal of Medieval Religious Cultures* 47, no. 1 (2021): 21–46.
- Verdon, Jean. *Przyjemności średniowiecza*, trans. Jan Maria Kłoczowski (Oficyna Wydawnicza Volumen, 1998).
- Wilk, Piotr. "Przymioty świętego. Sermones VI–VIII Ryszarda ze św. Wiktora – wstęp, przekład, komentarz," *Łódzkie Studia Teologiczne* 31, no. 4 (2022): 133–44. <https://doi.org/10.52097/lst.2022.4.133-144>.
- Wilk Piotr, "Ryszard ze św. Wiktora, *Sermo IV*: Życie nasze jest jak morze – wstęp, komentarz, przekład," *Świdnickie Studia Teologiczne* 19 (2022): 149–58.
- Żmudziński, Marek. "Prymacjalne tytuły Biskupa Rzymu." *Studia Elbląskie* 10 (2009): 147–56.

ŁUKASZ LIBOWSKI (KS. DR) – prezbiter diecezji opolskiej; dr filozofii (KUL 2024), mgr filologii klasycznej (KUL 2022), mgr teologii (UO 2013); adiunkt na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego; tłumacz i badacz tekstów starożytnych i średniowiecznych z zakresu filozofii i teologii, głównie wiktoryńskich.